

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 939—967

Arap Şiirinde Lügaz ve Mu‘ammânın Yapısı: İbnü’l-Fâriz’ın Dîvân’ına Teorik Bir Bakış

The Structure of Lughz and Mu‘ammā in Arabic Poetry: A Theoretical Overview on Ibn al-Fāriḍ’s Dîwān

Murat Tala

Dr., Necmettin Erbakan Ü., Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Dr., Necmettin Erbakan Univ, Fac of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

Konya, Turkey

mtala70@gmail.com

orcid.org/0000-0002-6661-3526

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06 Temmuz / July 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Ekim / October 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 939—967

Atıf / Cite as: Tala, Murat. “Arap Şiirinde Lügaz ve Mu‘ammânın Yapısı: İbnü’l-Fâriz’ın Dîvân’ına Teorik Bir Bakış [The Structure of Lughz and Mu‘ammā in Arabic Poetry: A Theoretical Overview on Ibn al-Fāriḍ’s Dîwān]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 939—967. <https://doi.org/10.18505/cuid.441215>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. www.der-gipark.gov.tr/cuid

---

The Structure of Lughz and Mu'ammā in Arabic Poetry:**A Theoretical Overview on Ibn al-Fāriḍ's *Dīwān***

Abstract: The tradition of Lughz and mu'ammā in Arab poetry has an important place. Ibn al-Fāriḍ (d. 632/1235) is a divine love poet that lived in the Ayyubids period. He is an important point in the process of change and transformation of Arabic poetry language. This research aims to carry out a theoretical and anecdotal examination of the Lughzes in Ibn al-Fāriḍ's *Dīwān*. The work explains, firstly, the concept of Lughz in terms of conceptual content and theoretical structure and summarizes its own method to be applied in solving and evaluating Lughzes in ten articles. The paper indicates whether the Lughzes in *Dīwān* have a theoretical structure or not. In this context, it distinguishes the Lughzes from the number of layers, simple and compound structure maintenance. It examines the theoretical and functional contributions of the *tahsīl*, *takmil*, *tashīl* and *tazyīl* methods, the stages of the establishment and the solution of the Lughzes.

Summary: Abū Hafs Sharafuddīn Omar b. Ali al-Hamavī al-Misrī (d. 632/1235) known as the king of lovers, and called Ibn al-Fāriḍ, is a divine love poet that lived in Egypt during the Ayyubids period (1171-1462). He is an important figure in the process of change and transformation of poetry language in Arabic literature. The lughz and mu'ammā (enigma, enigmatic speech, allusion, inversion riddle, poetry puzzle, synecdoche and metaphoric language) means a word pointing to a name or something by symbol and sign. Numerous books have been written about lughzes. These include Arabic poetry, Persian poetry, Classical Turkish poetry, Arabic grammar, Islamic law, hadith, mathematics and inheritance law. The lughz and mu'ammā have some linguistic features related to phonetics, statistical linguistics, morphology, lexicology, grammar, syntax, semantics and prosody. This tradition has an important place in Arabic poetry. The research aims to carry out a theoretical and anecdotal examination of the lughzes and mu'ammās in Ibn al-Fāriḍ's *Dīwān*. The paper explains, firstly, the concept of lughz in terms of conceptual content and theoretical structure. The article summarizes its own method to be applied in analyzing and evaluating lughzes within ten items. The research examines the series of lughzes in *Dīwān* and divides them into parts according to the original question in the riddles. This work examines the secondary lughzes given in the details of poems in solution parts. The paper indicates whether the lughzes in *Dīwān* have a theoretical structure or not. In this context, the research examines lughzes in terms of language and structure, especially in terms of the processes of establishment and solution. This paper categorizes the lughzes according to the number of layers and to whether they have a simple or compound structure. This paper examines the theoretical and functional contributions of the amal al-tahsīlī, amal al-takmilī, amal al-tashīlī and amal al-tazyīlī methods in the stages of the establishment and the solution of the lughzes. The work applies the theoretical perspectives of these methods to each lughz. The research also examines the contribution of these four methods to the lughzes.

There are many lughzes in Ibn al-Fāriḍ's poems. In Ibn al-Fāriḍ's *Dīwān*, in general, fifty-four things are asked. Fifty-one of them are words. Three of them are verbs. One of the verbs is in the order structure and two in the past tense. His lughzes have a theoretical and methodical structure. In terms of organizational structure, lughzes are generally multi-layered, intricate, compound and integrated. Composite lughzes are multi-layered, simple poems are single-layered. Approximately twenty words are asked in the lughzes. These words are always in the first layer

of lughz, whether simple or compound. Thirty-seven words in the lughz are secondary lughz with an auxiliary and complementary nature. They are located between the second and sixth layers. Seventeen of the lughzes asked in the auxiliary nature are located in the second layer, thirteen in the third layer, five in the fourth layer, one in the fifth layer and one in the sixth layer. One of the lughzes is six-layered, one of them are five-layered, four of them are four-layered, eight are three-layered, four are double-layered and three are single-layered. According to this, the majority of lughzes in Ibn al-Fārid's poems are in the unified form and multilayered.

The lughzes are formed in terms of word, composition, phrase, grammar and meaning levels. The lughzes have both lexical and semantic characteristics. Ibn al-Fārid uses the configuration (amal al-tahsīlī), completion (amal al-takmīlī), facilitation (amal al-tashīlī) and addition (amal al-tazyīlī) methods to design the lughzes. The structure in the lughzes is shaped by these methods. The words in his lughzes constitute eleven categories, consisting of names, acts and noun verbs. The answers of the questions asked in the poems consist in general of prophet names, surah names, tribal names, administrator's surnames, letters, cities, animals, food and drink names, attributes and actions. Verbs are in the past time or order form. Some of the lughzes in Ibn al-Fārid's poems are built in an extraordinary style beyond being interesting. Not all the sentences used in couplets are part of the lughzes. These elements are mentioned in order to complete the lughzes in terms of rhythm and meaning. To be able to solve the lughzes of Ibn al-Fārid, one must be knowledgeable about the language and narrative features of Arabic and Islamic culture, as well as subjects such as the Quran, Sufism, abjad calculation, mathematics, geometry, geography, biology, botany and zoology. His poems contributes to the development and transformation of Arabic poetry.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arab poetry, Ibn al-Fārid, Enigma, Riddle

Arap Şiirinde Lügaz ve Mu'ammânın Yapısı:

İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ına Teorik Bir Bakış

Öz: Arap şiirinde lügaz ve mu'ammâ (bilmece şiir) geleneği önemli bir yere sahiptir. İbnü'l-Fâriz (ö. 632/1235), Eyyûbîler döneminde yaşamış bir ilahî aşk şâiridir. O, Arap edebiyatında şiir dilinin değişim ve dönüşüm aşamasında önemli bir noktadır. Bu araştırma İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ında geçen lügazler üzerine teorik ve açıklamalı bir inceleme yapmayı hedefler. Çalışma, öncelikle lügaz olgusunu kavramsal içerik ve teorik yapı bakımlarından açıklar ve lügazlerin çözüm ve değerlendirilmesinde uygulayacağı kendi yöntemini on maddede özetler. *Dîvân*'daki lügazler serisini inceleyen onları bilmece kurgusunda asıl sorulan isme göre kısımlara ayırır. Şiirlerin detaylarında verilen ikincil lügazleri çözüm kısımlarında inceler. *Dîvân*'daki lügazlerin teorik bir yapıya sahip olup olmadıklarına işaret eder. Bu bağlamda lügazleri dil ve yapı, özellikle de kuruluş ve çözüm aşamalarındaki işlemler açısından mercek altına alır. Lügazleri katman sayısı, basit ve bileşik yapı bakımlarından ayırır. Tahsîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotlarının, lügazlerin kuruluş ve çözümünü

aşamalarındaki teorik ve işlevsel katkılarını irdeler. Bu metotların kazandırdığı teorik perspektifi her lügaze uygular.

Özet: Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Ali el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235) âşıkların sultanı olarak bilinir. Babasının mesleğinden dolayı İbnü'l-Fâriz diye meşhur olur. O, Eyyûbiler döneminde (1171-1462) Mısır'da yaşayan bir ilahi aşk şairidir. İbnü'l-Fâriz Arap edebiyatında şiir dilinin değişim ve dönüşüm aşamasında özellikle metafor ve mazmunlar açısından önemli bir kırılma noktası olarak bilinir. Geniş hacimli bir şiir divanına sahiptir. *Dîvân*'ındaki şiirler daha çok uzun kasidelerden oluşur. Bunlar arasında *Naẓmu's-sulûk* ve *Ḥamriyye* oldukça meşhurdur. İbnü'l-Fâriz'in bazı şiirleri derin tartışmalara neden olur. Lügaz ve mu‘ammâ terimleriyle, bir şeyin adına sembol ya da işaret yoluyla göndermede bulunmak anlamı kast edilir. Lügazlerin çözümü hakkında çok sayıda kitap yazılmıştır. Bu konuda ilk eseri Halîl b. Ahmed'in telif ettiği kaydedilir. Lügazler Arap şiiri, İran şiiri, *Dîvân* edebiyatı, Arap grameri, İslam hukuku, İslam miras hukuku, hadis, kırâat ve matematik gibi alanlarda yaygındır. Lügaz ve mu‘ammâlar bazı dilbilimsel özelliklere sahiptir. Söz konusu dilbilimsel nitelikler açıklanırken sesbilim, istatistik dilbilim, sözlükbilim, gramer, sözdizimi, anlambilim ve arûz gibi alanlara işaret edilir. Arap şiirinde lügaz ve mu‘ammâ geleneği önemli bir yere sahiptir. Arap edebiyatında lügaz ve mu‘ammâlar daha çok nazım yoluyla oluşturulur. Nesir yoluyla oluşturulanlar da vardır. Bu araştırma İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ındaki lügaz ve mu‘ammâlar hakkında teorik ve uygulamalı bir çalışma yapmayı hedefler. Araştırma ilk olarak, lügaz ve mu‘ammâ terimlerini kavramsal içerik ve teorik yapı bakımlarından açıklar. Araştırma lügazlerin çözümü, tasnifi ve değerlendirmesinde uygulayacağı kendi metodunu on maddede özetler. Çalışma İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ındaki lügazler serisini inceler ve onları lügazlerde sorulan temel sorulara göre gruplara ayırır. Bu çalışma şiirin detaylarında verilen ikincil lügazleri çözüm kısmında inceler. Araştırma ayrıca İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ındaki lügazlerin teorik bir yapıya sahip olup olmadıklarını göstermeye çalışır. Araştırma bu bağlamda, lügazleri dilsel özellikleri ve yapıları bakımlarından özellikle de kuruluş ve çözüm aşamalarındaki durumları açısından araştırır. Araştırma lügazleri birbirinden genel olarak katman sayılarına, basit ya da bileşik yapılarına göre ayırır. Bu araştırma amel-i tahsîlî, amel-i tekmîlî, amel-i teshîlî ve amel-i tezyîlî metotlarının teorik ve işlevsel yapılarını inceler. Ayrıca söz konusu metotların lügazlerin kuruluş ve çözüm aşamalarındaki durumlarını ortaya koymaya çalışır. Yine amel-i tahsîlî, amel-i tekmîlî, amel-i teshîlî ve amel-i tezyîlî metotları çerçevesinde kullanılan diğer yardımcı metotları ve uygulanma biçimlerini ayrı ayrı gösterir. Çalışma ayrıca bu temel ve yardımcı metotların sağladıkları teorik çerçeveyi her lügaze uygular. Yine araştırma, bu dört metodun lügazlerin kuruluşu ve çözümlerine sağlayacağı katkıları inceler.

İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ındaki şiirlerde çok sayıda lügaz ve mu‘ammâ bulunur. İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ında bulunan lügazler çerçevesinde genel olarak elli dört şey sorulur. Sorulan şeylerden elli bir tanesi isimdir. Söz konusu lügazlerden üç tanesi ise fiil kalıbındadır. Fiillerden bir tanesi emir kalıbında, iki tanesi geçmiş zaman yapısındadır. İbnü'l-Fâriz'in lügazleri teorik ve metodik bir yapıya sahiptir. Yapıları bakımından lügazler, genel olarak, çok katmanlı, iç içe girişik, bileşik ve birbirine entegre olmuş vaziyettedir. Bileşik yapıdaki lügazler çok katmanlıdır. Basit yapıdaki lügazler ise tek katmanlıdır. İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ında temel lügaz olarak yirmi kelime sorulur. Bu kelimeler, lügaz ister bileşik ister basit yapıda olsun her zaman lügazın birinci katmanında yer alırlar. Lügazlerde sorulan otuz sekiz kelime, ikincil lügazlerde yer alır. İkincil lügazler yardımcı

ve tamamlayıcı niteliktedir. Yardımcı lügazler genel olarak ikinci ve altıncı katmanlar arasında yer alırlar. Yardımcı lügazlerden on yedi tanesi ikinci katmanda bulunur. On üç tanesi üçüncü katmanda yer alır. Beş tanesi dördüncü katmandadır. Bunlardan bir tanesi beşinci katmanda bulunur. Yine diğer bir tanesi de altıncı katmanda yer alır. İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ında tespit edilen, söz konusu yirmi temel lügazden bir tanesi altı katmanlıdır. Onlardan bir tanesi beş katmanlı, dört tanesi dört katmanlı, sekiz tanesi üç katmanlı, dört tanesi iki katmanlı ve üç tanesi tek katmanlıdır.

İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazler kelime, kompozisyon, ifade bakımlardan gramatik yapı ve anlam derecelerine göre oluşmuştur. İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazler hem sözcüksel hem de anlamsal bir özelliğe sahiptir. İbnü'l-Fâriz *Dîvân*'ındaki şiiirlerinde lügaz örgüsünü oluştururken kuruluş (amel-i tahsîlî), tamamlama (amel-i teshîlî), kolaylaştırma (amel-i teshîlî ve ekleme-çıkartma (amel-i tezyîlî) şeklinde dört metot kullanır. Lügazlerin yapısı bu yöntemlerin işlemleriyle şekillendirilmiştir. İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazlerde kullanılan kelimeler on bir kategori oluşturur. Söz konusu kategoriler isimler, fiiller ve isim-fiillerden oluşur. Lügazlerde sorulan isimler genel olarak, Peygamber isimleri, sure isimleri, kabile isimleri, devlet yöneticilerinin soy isimleri, harf isimleri, şehir isimleri, hayvan isimleri, yiyecek isimleri, içecek isimleri, eylem isimleri ve sıfatlardan oluşur. Lügazlerde sorulan fiiller geçmiş zaman ya da emir kalıbındadır. İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazlerden bir tanesi ilginç olmanın ötesinde çok sıra dışı bir üslupla kurulmuştur. Şiiirlerde kullanılan kelimelerin hepsi lügaz kurgusunun bir parçası değildir. Şiiirlerde lügaz kurgusunun bir parçası olarak kullanılmayan kelimeler, lügazleri ahenk ve anlam açısından tamamlamak için zikredilmiştir. İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazleri çözebilmek için dil, Arap dilinin doğal yapısı ve İslam kültürü hakkında özellikle de Kur'ân-ı Kerîm, tasavvuf, ebced hesabı, matematik, geometri, coğrafya, biyoloji, botanik ve zooloji hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Arap Şiiri, İbnü'l-Fâriz, Lügaz, Mu‘ammâ

GİRİŞ: LÜGAZ KAVRAMI

Lügazler teorik bir yapıya sahip midir? Onların kuruluş ve çözümleme aşamaları teorik olarak açıklanabilir mi? Lügazler yapı bakımından basit ve bileşik şeklinde kısımlara ayrılabilir mi? Bileşik lügazlerdeki çok katmanlılık olgusu bilimsel olarak takip edilebilir mi? Bu sorulara İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazler bağlamında cevap aranacaktır. Öncelikle lügaz terimini şu şekilde açıklamak mümkündür.

Lügavî Anlamı: Lügaz (çoğulu لُغَاظٌ) sözcüğü l-ğ-z (lağz) kökünden türer. Çöl faresinin ini, yuvası¹ ve saklandığı yerin bulunmaması için yuvasını labirent gibi kazması²; katedilmesi zor yol³, sözün maksadını gizlemek, zekâ oyunu vb. anlamlara gelir. Arap edebiyatında luğz ve ülgüze terimleri yaygın kullanılır.⁴ Lügaz için Türkçede *bilmece*⁵ ve bilmece şiiir⁶, Farsçada *çistân* (Bu nedir?) ifadeleri kullanılır.⁷

Terim Anlamı: Maksadı gizlemek anlamına gelen lügaz⁸ (riddle, methaporic language, syneccdoche)⁹, her hangi bir varlık veya nesnenin özellikleri anlatılarak oluşturulan bilmece¹⁰ demektir.¹¹ Lügaz, konuşan kişinin maksadını gizlemesi ve dinleyenin kolayca anlayamayacağı¹² biçimde söz söylemesi şeklinde açıklanır.¹³

Örnek:

1-Ey bilmece ustası! Taşhîfli okunuşu senenin bir bölümü olan hayvanın adını bize açıkla.

2- Tam hesaplarsan, o ismi kendine izafe ettiğinde oluşan terkinbin çeyreği olan harf, toplam değerini yarısı eder.¹⁴

¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "L-ğ-z", *es-Sihâh Tâcu'l-lüga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr 'Attâr, 4. Baskı (Beirut: Dâru'l- 'ilm li'l-melâyîn, 1990), 3: 894-895; Mecdüddin Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, "L-ğ-z", *el-Kâmûsu'l-muhtâf*, 8. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2005), 524; İmîl Bedî' Yâkûb, "Luğz", *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-cumû'* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2004), 386.

² Ebu'l-Hüseyn Amed b. el-Fâris b. Zekeriyâ, "L-ğ-z", *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüga*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beirut: Dâru'l-cil, ts.), 5: 257; Cevherî, *es-Sihâh*, 3: 895; Ebu'l-Hasan İshâk b. İbrahim b. Süleyman b. Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-beyân*, nşr. Hafnî M. Şeref (b.y.: Mektebetü's-şebâb, ts.), 119.

³ Mütercim Âsım Efendi, "L-ğ-z", *el-Okyânûsu'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhtâf*, nşr. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 3: 2531.

⁴ İsmâil Durmuş, "Lugaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 27: 221-222.

⁵ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhtâf*, 3: 2531.

⁶ M. Faruk Toprak, "Klasik Arap Şiirinde Luğaz", *NUSHA Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2011): 97; Durmuş, "Lugaz", 27: 221-222.

⁷ Muhammed Ali et-Tehânevî, "Luğz", *Keşşâfu iştilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Refîk el-'Acem - Ali Dehrûc v.dğr. (Beirut: Mektebetü Lübnân nâşirîn, 1996), 2: 1409.

⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhtâf*, 524; Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî Kefevî, *el-Külliyât: Mu'cem fi'l-muštalahât ve'l-fürûk el-lügaviyye*, nşr. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî, 2. Baskı (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1998), 310; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhtâf*, 3: 2531; Vankulu Mehmed Efendi, "L-ğ-z", *Vankulu Lügati*, nşr. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 1: 996.

⁹ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1408. Ayrıca bk. Bencheneb, M., "Lughz", *The Encyclopedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth v.dğr., 2. Baskı (Leiden: Brill, 1986) 5: 806-807.

¹⁰ Emin Özdemir, "Lügaz", *Örneklî Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 184.

¹¹ Tâhirî'l-Mevlevî (Tâhir Olgun), "Lügaz", *Edebiyat Lügati*, nşr. Kemâl Edîb Küçüköğlü (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 93.

¹² Bk. Muhammed et-Tûncî, "Luğz", *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb*, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1999), 2: 740.

¹³ Ahmed Maflûb, "Luğz", *Mu'cemu'l-muštalahâtî'l-belâgiyye ve te'tavvurihâ* (Beirut: Mektebetü Lübnân nâşirîn, 2007), 577.

¹⁴ Ebû Hafs 'Umer b. Ebî'l-Hasen b. el-Fâriḍ el-Mısırî, *Dîvânü İbni'l-Fâriḍ* (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 196.

Burada صَفْرٌ (şahin) kelimesi sorulmaktadır.¹⁵

Lügaz mu‘ammâ ve uḥciyye ile anlamdaş kullanılır.¹⁶ Mu‘ammâ/mu‘ammayât (enigmatic speec, allusion, inversion)¹⁷, gizlemek, gizemli hale getirmek¹⁸, hallinden isim çıkan manzum veya mensûr bilmece demektir.¹⁹ Başka bir ifadeyle bir isim veya başka bir şeye remz ve îmâ yoluyla işaret eden vezinli söz anlamına gelir.²⁰

Örnek:

*Bende yok sabr ü sükûn sende vefâdan zerre
İki yoktan ne çıkar fikr idelüm bir kerre.*²¹

Burada meşhur bir şâirin mahlası olan Nâbî sözcüğü sorulur. “İki yok” ifadesiyle nâ ve bî edatlarına işaret edilir.²²

1. LÜGAZ VE MU‘AMMÂ LİTERATÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ

Lügaz ve mu‘ammâlar dilbilimsel özellikler taşırlar: Sesbilim (Savtiyyât/phonetics), istatistik dilbilim (İhsâiyyâtü’l-hurûf ve’l-müfredât/Statistical Linguistics), Sarf ilmi (Morphology), Sözlükbilim (‘İlmu’l-me‘âcim/Lexicology), Gramer (Naḥiv/Syntax), Anlambilim (Delâle/Semantics) ve arûz (prosody).²³

Lügazler, delaleti açığa kavuşturma bakımından beyân ilmiyle ilişkilendirilir. Ancak burada asıl kasıt anlamı gizlemek olduğundan belâgat âlimleri ona pek iltifat etmez.²⁴

Dîvânlarında çok lügaz ve mu‘ammâ bulunan şairler arasında Mihyâr ed-Deylemî (ö. 428/1037), İbn Şeref el-Kayrevânî (ö. 460/1067) ve İbn Uneyn’in (ö. 630/1233) adları zikredilir.²⁵

¹⁵ Bk. Bedruddîn el-Hasen b. Muhammed el-Bûrînî, *Şerhu Dîvânî İbni’l-Fârîd*, der. el-Fâdıl Rüşeyd b. Gâlib, nşr. Muhammed Abdülkerîm en-Nemrî (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 2003), 2: 289.

¹⁶ Ziyâuddîn b. el-Esîr, *el-Meşelu’s-sâir fî edebi’l-kâtib ve’ş-şâ’ir*, nşr. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne (Kâhire: Dâru nehđati Mısır, ts.), 3: 84; Tûncî, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal*, 2: 740.

¹⁷ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1595-1596. Ayrıca bk. C. E. Bosworth, “Mu‘ammâ”, *The Encyclopedia of Islam*, ed. C. E. Bosworth v.dğr., 2. Baskı (Leiden - Newyork: Brill, 1993), 7: 257-258.

¹⁸ Kefevî, *el-Külliyât*, 310.

¹⁹ Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 100.

²⁰ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1595-1596; Abdünnebî b. Abdürrasûl el-Ahmednegerî, “Mu‘ammâ”, *Düsturu’l-‘ulemâ’ ev Câmi‘u’l-‘ulûm fî iştilâhâtî’l-funûn*, Araççaya trc. Hasan Hânî Fahs (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 2000), 3: 205; Tûncî, *el-Mu‘cemu’l-mufaşşal*, 2: 809-810; İsmail Durmuş, “Muamma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005) 30: 320-322.

²¹ Yusuf Nâbî, *Nâbî Dîvânı*, nşr. Ali Fuat Bilkan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997), 2: 1326.

²² Özdemir, *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, 206.

²³ Muhammed Merâyâtî v.dğr., *‘İlmu’t-ta‘miye ve istihrâcu’l-mu‘ammâ ‘inde’l-‘Arab* (Dimeşk: Mecma‘i’l-lügati’l-‘arabiyye, 1987), 1: 60-61.

²⁴ Siddîk b. Hasan el-Kannevî (Siddîk Hasan Han), *Ebcedü’l-‘ulûm el-vesyü’l-merkûm fî beyâni aḥvâli’l-‘ulûm* (Dimeşk: Vizâratu’s-sekâfe ve’l-irşâdi’l-ḳavmî, ts.), 2: 98.

²⁵ Durmuş, “Lugaz”, 27: 221.

Naḥiv, kırâat, fıkıh, matematik, mîrâs ve hadis usûlü gibi alanlarda da lügazle ilgili eserler vardır. Örnek: İbn Hişâm'ın *el-Elgâzu'n-naḥviyye*, Suyûtî'nin *eṭ-Ṭırâz fi'l-elgâz*, Mehmed Zihni Efendi'nin *Elgâzu'l-fıkhiyye* ve Cezerî'nin *Elgâzü'l-Cezerî* adlı eserleri.²⁶

Lügaz ve mu'ammâların çözüm metotlarını açıklayan çok sayıda eser mevcuttur. Bu konuda bilinen ilk eser el-Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) aittir.²⁷

2. LÜGAZ VE MU'AMMÂLARIN TEORİK YAPISI

Lügaz ve mu'ammâ ilimlerinin küllî bir temele dayanmadığı, bu iki ilme dayanak olacak açık kuralların bulunmadığı, bu ikisinin mu'ammâcının hayal gücüne ve fikrine dayandığı ifade edilir.²⁸ Ancak bunların kuruluş ve çözümüne dair bazı kural ve metotlardan bahsedilebileceği açıktır. Bu yollar amel veya a'mâl şeklinde ifade edilir.²⁹

Lügaz ve mu'ammâlar sözcük, *terkip*, *i'râb* ve *anlam* düzeylerinde gerçekleşir.³⁰ Bunların kuruluş, tertib ve çözümlerinde taḥsîl, tekmi'l, teshîl³¹ ve tezyîl olmak üzere dört metot uygulanır.³²

1-Kuruluş (taḥsîl), sorulan şeyin elde edilmesine yönelik işleri kapsar. Bilmecede gizlenen ismi bulmanın ilk yollarındandır. Taḥsîl yöntemi *taḥşîs* ve *taḥşîs*, *tesmiye*, *telmiḥ*, *terâdüf*, *îştirâk*, *taḥşîf*, *teḥbih* ve *isti'âre*, *hesâb-ı cümme* ve *kinâye* gibi işlemlerle uygulanır.³³ *Taḥşîs* ve *taḥşîs*, sözcük içinde gizlenen şeyin, kelimenin neresinde başlayıp neresinde bittiğini anlatmaktadır. *Tesmiye* (adını zikretme) kelimedeki gizlenen ismi, söz konusu kelimenin harflerinin adlarını zikrederek bulmaktır. *Telmiḥ*, meşhur şeylere işaret etmektir. *Terâdüf*, bir sözcüğün zikredilip o sözcüğün aynı dildeki veya başka bir dildeki anlamına gönderme yapmaktır.³⁴ *İştirâk*, bir kelimenin birkaç manasından beyitte olmayı kastetmektir.³⁵ *Taḥşîf*, *تَحْفِيفٌ* ve *تَحْفِيفٌ* sözcüklerindeki gibi kelimenin harflerine nokta eklemeye (i'câm) veya çıkarma (ihmâl) şeklinde oluşan değişikliklerdir. Ayrıca bedî' ilmiyle ilgili bir terimdir.³⁶ *Teḥbih* ve *isti'âre*, harflere benzetmeler aracılığıyla işaret etmektir.

²⁶ Bk. İbrahim Usta, "Arap Literatüründe 'Lügaz' Kültürü", *Doğu Araştırmaları* 10/2 (2012): 167-169.

²⁷ Merâyâtî v.dğr., *'İlmu't-ta'miye*, 1: 60.

²⁸ Kannevî, *Ebcedü'l-ülûm*, 2: 513.

²⁹ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1595-1596. Bk. Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 9.

³⁰ Tûncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 2: 740.

³¹ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1595-1596; Ahmednegerî, *Düstûru'l-'ulemâ'*, 3: 205; Tûncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 2: 809-810.

³² Bk. Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1936), 9; Mehmet Özdemir, "Dervîş Muhammed Şifâyî'nin Şerh-i Şebîstân-i Hayâl'indeki Muammâ Çözüm Yöntemleri Üzerine Bir İnceleme", *Journal of History Culture and Art Research* 6/2 (2017): 351.

³³ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1595-1596; Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 10-18.

³⁴ Bk. Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 10-13; Özdemir, "Muammâ Çözüm Yöntemleri", 345-350.

³⁵ Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 13.

³⁶ Bûrînî, *Şerhu Divâni İbni'l-Fârid*, 2: 296; Muhammed et-Tenûhî - Râcî el-Esmer, "Taḥşîf", *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-lüga: el-Elsuniyyât* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2001), 1: 177; İncâm Fevval Akkâvî, "Taḥşîf", *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-belâga, el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*, 3. Baskı (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2006), 360.

Harfler birleştirilince lügazde gizlenen şey (mügaz bih) ortaya çıkar. *Hesâb-ı cümmel* (ebced hesabı), hece harflerinin sayı değerlerini belirtmek. *Kinâye*, maksadı dolaylı anlatmaktır. Sayı zikredilerek harf, illet harfiyle vâv, harf-i ta'rif ile elif-lâm kastedilir.³⁷

2-Tamamlama (tekmîl), sorulan şeyin resmini oluşturma aşamasıdır.³⁸ Harfleri birleştirme, düşürme ve yer değiştirmeye yapılır. Tekmîl yöntemi *te'lif*, *ıskât* ve *kalb* gibi işlemlerle uygulanır.³⁹ *Te'lif* (birleştirme), lügazlerde uygulandığı kadarıyla ittîşâlî ve imtizâcî olmak üzere iki çeşittir. *Te'lif-i ittîşâlî* muhtelif sözcüklerde bulunan harfleri birleştirmek, *te'lif-i imtizâcî* ise bir harf veya heceyi başka bir sözcüğe yerleştirmek şeklinde açıklanır. *İskât* (düşürme-çıkarma) bir veya daha fazla harfin düşürülmesidir.⁴⁰ *Kalb* (yer değiştirme), kelimenin yapısındaki bazı harflerin takdim-tehir edilerek yer değiştirmesi⁴¹ veya kelimedeki illet harflerinin ve illet harfi gibi muamele gören *hemze*, *cîm*, *dâl*, *tâ* (الطاء), *mîm*, *nûn*, *lâm* ve *hâ* (الهاء) gibi harflerin başka harflere dönüşmesiyle oluşur.⁴² *Tağyîr* (kalb etmeyi gerektirecek bir şey olmaksızın kelimedeki bazı harflerin yerini değiştirmek)⁴³ de tekml türünden bir işlem sayılabilir.

3-Kolaylaştırma (teshîl), çözümü kolaylaştıracak şeyler burada verilir.⁴⁴ Taḥsîl ve tekml aşamalarına yönelik bazı kolaylaştırmaları kapsar. *İntikâd*, *taḥlîl*, *terkîb* ve *tebdîl* gibi işlemlerle uygulanır.⁴⁵ *İntikâd* (yerini belirtme, argumentation) lügazı oluşturan harflerin, sözcüğün neresinde bulunduğu evvel, vaşat, kalb (orta) ve âhir gibi sözcüklerle işaret etmektir.⁴⁶ *Taḥlîl* (ayırma), lügazde kullanılan kelimeyi parçalamak demektir.⁴⁷ Böylece yeni anlamlara ulaşılır. *Terkîb* (birleştirme), bir sözcüğü veya sözcüğün bir parçasını başka bir sözcüğün tümü veya bir parçasıyla birleştirmek.⁴⁸ *Tebdîl* (yerine başka bir şey koyma, substitution), işaret edilen sözcüğün bir veya birkaç harfini taḥfif yapmadan değiştirerek lügazde sorulan isme ulaşmaktır.⁴⁹ Düşen harflere fasit denir.⁵⁰

4-Ekleme-Çıkarma (tezyîl), sözcüklerin hareketlerinde meydana gelen değişikliklerdir. *Tahrîk*, *teskîn*, *teşâdîd*, *taḥfîf*, *med* ve *kaşr* gibi işlemlerle uygulanır.⁵¹ Sakin harfe hareke vermeye

³⁷ Bk. Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 13-18; Özdemir, "Muammâ Çözüm Yöntemleri", 345-350.

³⁸ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1596.

³⁹ Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 19-21.

⁴⁰ Bk. Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 18-20. Özdemir, "Muammâ Çözüm Yöntemleri", 351-352.

⁴¹ Tûncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 1: 713.

⁴² Tenûlî - Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal*, 1: 470.

⁴³ Bûrînî, *Şerhu Dîvânî İbni'l-Fârîd*, 2: 294.

⁴⁴ Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 22-24.

⁴⁵ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 2: 1596.

⁴⁶ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 1: 274.

⁴⁷ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 1: 392.

⁴⁸ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 1: 426; Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 24.

⁴⁹ Tehânevî, *Keşşâfu iştilâhât*, 1: 377; Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 24; Özdemir, "Muammâ Çözüm Yöntemleri", 352-354.

⁵⁰ Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 24.

⁵¹ Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 25.

tahrîk, harekeli harfi sakin yapmaya *teskîn*, şeddesiz harfi şeddeli okumaya *teşdîd* ve şeddeyi kaldırmaya *taħfîf* denir. Medsiz elifi uzatmaya *med*, medli elifi medsiz okumaya *kaşr* denir.⁵² Sözcüğün harflerini *heceleme* ve katlama (*tağ'if*) da tezyîl türünden bir işlem sayılabilir.

Kısaca, taħsîl mu‘ammânın harflerini verir. Tekmîl dağınık harfleri toplar. Teshîl çözümünü kolaylaştıracak işaretler verir. Tezyîl ise harflerin hareke ve sükûn gibi hallerini belirler.⁵³

Bu metotlardan taħsîl ve tekmlîl aşamalarının lügaz ve mu‘ammâ kuruluş ve çözümlemelerinde en önemli iki aşama olduğu açıktır. Teshîl aşaması genel bir metottur. İlk iki aşamadakilere birini kolaylaştırmak için yapılır. Tezyîl aşaması ise kelimenin fonetiğiyle alakalı görünmektedir.

3. İBNÜ'L-FÂRİZ VE DİVÂN'I

Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa‘dî el-Hamevî el-Mısrî (ö. 632/1235), Mısrıda yaşamış bir ilahi aşk şairidir. *Sultânü'l-âşıkîn* olarak tanınır. Babası mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafakayı tespit işiyle uğraştığından “fâriz” diye bilinir. Bundan dolayı ona İbnü'l-Fâriz denir.⁵⁴

İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ının, *Îiyye* ve *Mîmiyye* gibi kendilerine özel isimlerle meşhur olan bazı kasideleri ve diğer bazı şiirlerinden oluştđu ifade edilebilir.

İbnü'l-Fâriz, *Dîvân*'ını imlâ ettirir, onu müstakil bir eser olarak kendisi telif etmez. Bu nedenle *Dîvân*'ının nüshaları çoğunlukla yazım hatalarıyla doludur.⁵⁵ İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ını kızından olma torunu Şeyh Ali derler. Şeyh Ali, *Dîvân*'ı İbnü'l-Fâriz'in oğlu Kemâleddîn b. Muhammed'e okuduğu esnada toplar.⁵⁶ İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ına ait en eski nüshalardan biri Konya Yusuf Ağa Ktp. 7838 numaralı mecmuada bulunur.⁵⁷

İbnü'l-Fâriz'in şiirlerini kavramak için derin bir anlayışa ihtiyaç vardır. Yine birçok ilimde parlak bir fikre sahip olmak ve bazı sanat dallarında maharet sahibi olmak gerekir.⁵⁸ Onun şiirleri bazı tartışmalara sebep olmuştur.⁵⁹ Şimdi İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ındaki lügazlerin tespiti, değerlendirmesi ve uygulayacağımız çözüm metodu hakkında açıklama yapılacaktır.

⁵² Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 25; Özdemir, “Muammâ Çözüm Yöntemleri”, 355.

⁵³ Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 9.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2000) 21: 40.

⁵⁵ Bûrînî, *Şerhu Dîvânî İbni'l-Fâriğ*, 2: 281. İbnü'l-Fâriz'in hayatı ve *Dîvân*'ı hakkında bk. Murat Tala, “Arap Edebiyatında Şiir Şerhleri: İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ı Bağlamında Bûrînî ve Nâblusî'nin Eserleri”, III. *Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu “Tasavvuf, Felsefe ve Din”*, 19-20 Ekim (Konya: 2018).

⁵⁶ Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-‘arabî, ts.), 1: 767; Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, 21: 40.

⁵⁷ Ebû Hafs ‘Umer b. Ebi'l-Hasen b. el-Fâriğ el-Mısrî, *Dîvânü İbni'l-Fâriğ*, Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838, vr. 276b-333b.

⁵⁸ Bûrînî, *Şerhu Dîvânî İbni'l-Fâriğ*, 2: 281.

⁵⁹ Ali Çoban, “XV. Yüzyıl Memlûkler Dönemi Mısrı'nda İbnü'l-Fâriz Tartışmaları: Taraflar-Tenkitler”, *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, ed. Hidayet Aydar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 218-222.

4. DİVÂN'DAKİ LÜGAZLER: METOT, ÇÖZÜM VE İNCELEME

İbnü'l-Fârız'ın lügazleri her kesime hitap etmez. Çünkü onun bazı lügazleri mülk ve melekût âlemindeki ilginç olayları anlayabilecek donanıma sahip kâmil âriflere yönelik⁶⁰ olup işârî yorumlara açıktır.

Memlûkî (ö. 1063/1653 yılından sonra), İbnü'l-Fârız'ın lügazlerinin yüzyıllarca ilgi görüp muhtelif kişiler tarafından çözümlendiğine işaret eder.⁶¹

4.1. Çözüm Motodumuz

İbnü'l-Fârız'ın *Divân*'ında tespit ettiğimiz lügazleri inceleme ve değerlendirmeye tabi tutarken izleyeceğimiz usulleri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1- Terim birlikteliğini sağlamak amacıyla çözümleme kısmını lügaz terimini kullanarak ele alacağız. Mu'ammâ terimini kullanmayacağız.

2- Lügazleri anlamlarına göre kısımlara ayıracağız.

3- Lügaz kurgusunu bütünlüklü olarak yansıtmak için beyitleri orijinal dilinde vereceğiz. Ayrıca beyitlerin aruzun hangi bahrinde söylendiğini belirteceğiz.

4- Beyitlerin Türkçe çevirisini yapacağız.

5- Lügazın çözümünü ayrı bir paragrafta ele alacağız. Çözümlemeye lügazde asıl sorulan kelimeyi belirterek başlayacağız. Sonra rakam vererek her beyitte neye vurgu yapıldığını açıklayacağız. Anlam kurgusu bakımından tek aşama oluşturan beyitleri beraber ele alacağız. Beyitlerin ilgili lügaz bağlamında dikkat çeken edebî özelliklerini belirteceğiz.

6- Bileşik lügazlerde ikincil lügazleri de inceleyeceğiz.

7- Çözümünden sonra ele alacağımız değerlendirme şablonunda, öncelikle incelediğimiz lügazın yapı bakımından basit mi bileşik mi olduğu ve kaç katmandan oluştuğunu belirteceğiz. Lügazın genel kurgusu içinde tek bir şey soruluyorsa onu basit lügaz, birden fazla şey ayrı ayrı soruluyorsa bileşik lügaz olarak değerlendirecek ve onu çok katmanlı lügaz olarak niteleyeceğiz.

8- Lügazın sözcük, terkîb, i'râb ve anlam düzeylerinden hangilerinde gerçekleştiğini belirterek linguistik özelliğini vurgulayacağız.

9- Lügazde tahsîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotlarından hangilerinden faydalandığını açıklayacağız. Bu metotların işlem ve türevlerinin hangi beyitte meydana geldiğini köşeli parantez içinde açıklayacağız.

10- Genel değerlendirme kısmında meseleyi tabloda gösterip yorumlayacağız.

⁶⁰ Abdülğani b. İsmâil en-Nâblusî, *Şerhu Divâni İbni'l-Fârîd*, der. el-Fâdîl Rüşeyd b. Gâlib, nşr. Muhammed Abdülkerîm en-Nemrî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2: 287.

⁶¹ Hasen b. Abdullah el-Memlûkî el-Halebî es-Sûfî, *Hallu elğâzi İbni'l-Fârîd*, King Saud University, Makhtota Ş.M./817, nr. 1168, 3a. Bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, ts.), 1: 118.

4.1. Çözüm ve İnceleme

Dîvân'daki lügazleri yukarıdaki esaslara göre şu şekilde incelemek mümkündür.

4.1.1. Kabile İsimleri

Örnek-1: [el-Ḥafîf Bahri]

سَيِّدِي مَا قَبِيلَةٌ فِي زَمَانِ	مَرَّ مِنْهَا فِي الْعَرَبِ كَمْ حَيٍّ شَاعِرُ
أَلْقَى مِنْهَا حَرْفًا وَدَعَّ مُبْتَدَاهَا	ثَانِيًا تَلَقَّى مِثْلَهَا فِي الْعُشَايِرِ
وَإِذَا مَا صَحَّفَتْ حَرْفَيْنِ مِنْهَا	كُلَّ شَطْرٍ مُضَعَّفًا اسْمُ طَائِرِ

- 1- Efendim! Araplar arasında, kendisine mensup nice şâirlerin geçtiği kabile nedir?
- 2- Ondan bir harf atar ve kalanın ikinci harfini başlangıç yaparsan eğer, onun gibisini aşiretler arasında bulursun.
- 3- Ondan iki harfi taşhîf edersen, her parçası, muzâaf okunduğunda başka bir kuşun adı olur.⁶²

Çözüm: Burada هُدَيْل kabilesinin adı sorulmaktadır. 1-) O kabileden birçok şair çıkmıştır. Bu hususta Şi'ru's-şu'arâ'il-hüzeyliyyîn gibi eserler vardır. 2-) هُدَيْل kelimesinin yâ harfi çıkarıldığında kelime هُدَل şekline dönüşür. Bunun ikinci harfi, birinci yapıldığında ذُهَل kabilesine göndermede bulunur. 3-) Lügazın üçüncü aşaması, هُدَيْل kelimesinin birinci (هُدْ) ve ikinci (يَل) parçalarına taşhîf yapıldıktan sonra kelimelerin muzâaf okunarak yeni isimler elde edilmesidir. Bu bağlamda kelimenin birinci parçasındaki (هُدْ) zâl harfine taşhîf yapılınca noktası silinir ve dâl harfine (هُدْ) dönüşür. Sözcük muzâaf okununca هُدْهُد ismi elde edilir. Kelimenin ikinci parçasındaki yâ harfi taşhîf edilince bâ harfine döner. Yeni oluşan sözcük muzâaf okununca بَيْلٌ kelimesi elde edilir. Yeni kelimelerin her ikisi de kuş ismidir.⁶³

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotları uygulanır. Lügaz örgüsü taḥsîl [taşhîf: 3.b. هُدَيْل kelimesindeki zâl harfinin dâl'e, yâ harfinin bâ'ya dönüşmesi], tekmi'l [iskât: 1.b. yâ harfinin çıkarılması; kalb: 1.b. هُدَل sözcüğünün ذُهَل kelimesine dönüşmesi], teshîl [taḥlîl: 3.b. هُدَيْل sözcüğünün parçalanması] ve tezyîl [teşdîd-taḍ'îf: 3.b. هُدْهُد ve بَيْلٌ kelimelerindeki katlama] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-2: [es-Serîḥ Bahri]

اسْمُ الَّذِي تَيَمَّنِي حُبُّهُ	تَصْجِيفِ طَيْرٍ وَهُوَ	مَقْلُوبُ
لَيْسَ مِنَ الْعَجْمِ وَلَكِنَّهُ	إِلَى اسْمِهِ فِي الْعَرَبِ	مَنْسُوبُ
حُرُوفُهُ إِنْ حَسِبْتَ مِثْلَهَا	لِحِسَابِ الْجَمَلِ	أَيُّوبُ

⁶² İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 195.

⁶³ Bûrînî, *Şerḥu Dîvâni İbnî'l-Fârîd*, 2: 291-292.

- 1- Sevgisi bana bereket getiren şeyin adı, kalb edildiğinde bir kuşun [adının] taşhîf edilmiş halidir.
- 2- Yabancı [bir isim] değildir, fakat Araplar arasında onun ismine mensup olanlar vardır.
- 3- O ismin harfleri ebced hesabına göre hesaplandığında **أَيُّوب** ismiyle aynı değeri taşır.⁶⁴

Çözüm: Burada **طِي** ismi sorulmaktadır. 1-) Kelime kalb edildiğinde **بط** şekline, kelimenin maqlûb hali taşhîf edildiğinde ise bir kuşun adı olan **بط** (ördek) sözcüğüne dönüşür. 2-) Tay kabilesi bir Arap kabilesidir. 3-) **طِي** kelimesi ebced hesabına göre on dokuz değerindedir (**ط:** dokuz, **ي:** on). **أَيُّوب** ismi de aynı değeri taşır. Böylece İbnü'l-Fârîz'ın lügazın üçüncü beyitinde söyledikleri isabetli olur.⁶⁵

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında tahsîl ve tekmi'l metotları uygulanır, teshîl ve tezyîl metotları görülmez. Lügaz örgüsü tahsîl [*taşhîf*: 1.b. **بط** kelimesinin **ب** harfinin **بط** şeklinde **بâ**'ya dönüşmesi, *hesâb-ı cümme*: 3.b. Eyyûb isminin on dokuz değerinde olması] ve tekmi'l [*kalb*: 1.b. **طِي** kelimesinin **بط** şekline dönüşmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

4.1.2. İdareci Soyadları

Örnek: [es-Serîc Bahri]

مَا اسْمٌ إِذَا فَتَشَّتْ شِعْرِي تَجْدُ	تَصْصِيفُهُ	فِي	الْخَطِّ	مَقْلُوبُهُ
وَهُوَ إِذَا صَحَّفَتْ ثَابِيَهُ مِنْ	أَنْوَاعِ	طَيْرٍ	غَيْرِ	مَحْبُوبُهُ
وَنَقَطَ حَرْفٍ فِيهِ إِنْ زَالَ مَعَ	الْفِ	بِهِ	بِيعِ	بِخَرْوَبِهِ
وَنَصْفَهُ الثَّلَاثَانَ مِنْ آلِهِ	لِجَنْسِهِ	فِي	الضَّرْبِ	مَنْسُوبُهُ
وَنَصْفَهُ الْآخَرَ نِصْفَ اسْمٍ مَنْ	جَانَسَهُ	يَتَّبِعُ		أَسْلُوبُهُ
وَقَلْبُهُ قَلْبٌ لِمَنْ فَهْمُهُ	مِنْ	بَعْدِ	لَامِ	كُلِّ
حَاشِيَتَاهُ عُوْدَةٌ بَعْدَ مَا	صَحَّفَتَا	فِي	الدُّكْرِ	مَطْلُوبُهُ
وَالْجِيمِ فِيهِ إِنْ تَعَدَّ دَالُهُ	وَالدَّالُ	جِيمًا	فِيهِ	مَحْسُوبُهُ
مِنْ بَعْدِ حَرْفَيْنِ بِهِ صَحَّفَا	وَالزَّائِ	وَاقٍ	فِيهِ	مَكْتُوبُهُ
صَارَ اسْمٌ مَنْ شَرَّفَهُ اللَّهُ بِأَل-	وَوَحْيِ	كَمَا	شَرَّفَ	مَنْصُوبُهُ

- 1- Şiirimi incelediğinde, taşhîfli halinin yazılışını, kalb edilmiş hali olarak bulduğun isim nedir?
- 2- O ismin ikinci harfini taşhîfli okuduğunda sevilmeyen bir kuş türünün adı olur.

⁶⁴ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 198.

⁶⁵ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 291.

- 3- Onda bir harfin noktası ve içindeki bin [sayısı] silinirse, satış zarar ziyan olur.
- 4- İsmi yarısı bir aletin [harflerinin] üçte ikisidir, çeşit bakımından o [kuşun] cinsine mensup-tur.
- 5- Diğer yarısı ise, yakınlık duyduğu ve üslubuna uyduğu kimsenin adının yarısı olur.
- 6- Onun kalbi, lâmdan sonrasını iyi anlayan kişi için bir kalbdır.
- 7- Onun ilk ve son harfleri taşhîf edildikten sonra bir rukiye'dir.
- 8- Cîmini dâl ve dâlini cîm sayarsan onun arkadaşı olur.
- 9- Ondan iki harf sonra taşhîf edilir ve ze harfi vâv olarak yazılırsa,
- 10- Tıpkı arkadaşını (Mûsâ) şereflendirdiği gibi, Allah'ın vahiyyle şereflendirdiği kişinin adı olur.⁶⁶

Çözüm: Burada بَرْعَش (bozkuş) kelimesi sorulmaktadır. Bu isim Arapça değildir. Mısırdaki Türklerin bazı idarecilerinin kullandığı adlardandır.⁶⁷ 1-) شِعْرِي ifadesinin kalb edilmiş hali بَرْعَش sözcüğüdür. بَرْعَش kelimesinin taşhîfli hali ise بَرْعَش sözcüğüdür. Zira yâ harfi bâ'nın, râ ise zâ (الزاي) harfinin ve 'ayn harfi gayn harfinin taşhîf edilmiş halidir. Şîn harfi olduğu hal üzere bırakılır.⁶⁸ 2-) بَرْعَش isminin ikinci harfi taşhîf edildiğinde, بَرْعَش (eziyet verdiği için dolayı pek arzulananmayan bir kuşun/uçucunun adı) olur.⁶⁹ Kelime "sivrisinek" anlamına da gelir.⁷⁰ 3-) Burada kasıt zâ harfinin noktasıdır. Elf (bin) kelimesi, ebced hesabına göre bin değerindeki gayn harfine işaret eder. بَرْعَش kelimesinden zâ harfinin noktası ve gayn harfi çıkarılınca بَرْعَش sözcüğü oluşur.⁷¹ 4-) Onun yarısı bir aletin üçte ikisidir. Burada aletten kasıt بَر kelimesidir. Bu sözcük كُپُز (kopuz) kelimesinin üçte ikisidir. Kopuz Türklere ait bir eğlence aletidir. لَجْنَسَه ifadesindeki zamir, lügazın aslında sorulan بَرْعَش kelimesine döner. 5-) بَرْعَش kelimesinin diğer yarısı عَش sözcüğüdür. Bu sözcük kelimeyle aynı üslupta gelen بَرْعَش - أَرْعَش (bozkuş-özkuş) ikilemesindeki gibidir. 6-) بَرْعَش kelimesinin ilk ve son harfleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan kısım زَغ harflerinden oluşur. Bu ikisi kalb edildikten sonra başa dammeli bir lâm harfi eklendiğinde لَغْر sözcüğü elde edilir. Bûrînî bu beyitteki anlamı problemleri görür.⁷² 7-) حَاشِيَتَاهُ (ismin iki kenarı/tarafı) ifadesi بَرْعَش kelimesinin ilk ve son harflerine (bâ ve gayn) göndermede bulunur. عَوْدَةٌ kelimesi ise rukye anlamındadır. Bâ harfi taşhîf edildiğinde yâ harfine, şîn harfi ise sîn harfine dönüşür. Neticede Kur'ân'da bir surenin adı olan يس kelimesi meydana gelir. Yâsîn suresi onu okuyan kişinin rukyesidir. Arifler onu ister ve sıkıntılı anlarında Yâsîn suresi ile Allah'tan (c.c.) yardım dilerler.⁷³ 8/9/10-) Son üç beyitte anlatılmak istenen şey, بَرْعَش kelimesinin يَوْشَع ismine dönüşmesidir. Son beyitte geçen كَمَا شَرَفَ مَصْنُوبِهِ (arkadaşını şereflendirdiği gibi) ifadesi ile Mûsâ (a.s.) kastedilmektedir. Zira Yûşa (a.s.), Mûsâ'nın (a.s.) yanında bulunan bir gençtir.⁷⁴

⁶⁶ İbnü'l-Fâriq, *Dîvân*, 204-5.

⁶⁷ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 285; Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 286.

⁶⁸ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 285; Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 286.

⁶⁹ Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 286; Memlûkî, *Hallu elğâzi İbni'l-Fâriq*, 19a.

⁷⁰ Fîrûzâbâdî, "B-r-ğ-ş", *el-Ķâmûsu'l-muhîf*, 585.

⁷¹ Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 286.

⁷² Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 285.

⁷³ Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 287.

⁷⁴ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fâriq*, 2: 285.

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz altı katmanlıdır. Sözcük, terkip ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotları uygulanır. Lü-gaz örgüsü taḥsîl [*taḥḥîf*: 1.b. *يرعش* lafzının *برعش* kelimesine dönmesidir. Ayrıca 2., 7. ve 9. beyitlerde de bu metot vardır; *teḥbih*: 10.b. kemâ ifadesi, *hesâb-ı cümmel*: 3.b. gayn harfinin bin değerinde oluşu], tekmi'l [*ıskât*: *برعش* kelimesinin ilk ve son harfinin çıkarılması; *kalb*: 1.b. *شعري* ifadesinin *يرعش* şekline dönmesi ve 6.b. *زغ* sözcüğünün *غز* şeklini alması], teshîl [*taḥlîl*: 4., 5.b. *برعش* sözcüğünün parçalanması; *ekleme*: 6.b. lâm harfinin ilavesi] ve tezyîl [*tahrîk*: 6.b. lâm harfinin dammenmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

4.1.3. Şehir İsimleri

Örnek: [el-Serîf Bahri]

مَا بَلَدَةٌ بِالشَّامِ قَلْبُ اسْمِهَا	تَصْحِيفُهُ	أُخْرَى	بِأَرْضِ	الْعَجَمِ
وَتَلْتَهُ إِنْ زَالَ مِنْ قَلْبِهِ	وَجَدْتَهُ	طَيْرًا	شَجِيًّا	النَّعَمِ
وَتَلْتَهُ نِصْفَ وَرَيْعٍ لَهُ	وَرَيْعُهُ	تَلْتَأَهُ	جِينِ	انْقَسَمِ

1- Şam bölgesinde olup, harfleri kalb edildikten sonra taḥḥîf yapıldığında Acem diyarında bir yer ismine dönüşen şehrin adı nedir?

2- Kalb edilmiş halinin üçte ikisi -orta harfi- çıkarıldığında, onu namesi hüznü bir kuşun ismi olarak bulursun.

3- İsmi üçte biri onun hem yarısıdır hem çeyreği, bölündüğünde isimdeki harflerin toplam değerinin çeyreği, ismin orta harfinin değerinin üçte biri olur.⁷⁵

Çözüm: Burada *حَلْب* sorulmaktadır. 1-) Şam diyarı Fırat'tan 'Arîş'e kadarki bölgeyi kapsar. Buna göre Halep, Şam bölgesi içinde yer alır. *حَلْب* kelimesi kalb edildiğinde *بَلْح* olur. *بَلْح* kelimesindeki hâ taḥḥîf edildiğinde, sözcük *بَلْح* şekline dönüşür. 2-) *حَلْب* lafzının kalb edilmiş hali olan *بَلْح* kelimesinin orta harfi çıkarıldığında sesi merhamet, şefkat, özlem ve hüznü dolu bir kuşun adı olan ⁷⁷[angut kuşu, kızıl ördek] ⁷⁶*بَح* sözcüğü ortaya çıkar. 3-) *حَلْب* kelimesinin üçte biri lâm'dır. Lâm harfi ebced hesabında otuz değerindedir. Üç harfin değerleri (*الحاء* sekiz ve *الباء* iki) toplamı kırktır. Kelimedeki (*حَلْب*) harflerin sayısına (üç) göre lâm harfi onun üçte biri eder. Otuz ise (otuzun bileşenleri 10+20) kırkın hem yarısı hem de çeyreğidir. Çünkü kırkın yarısı yirmi, çeyreği ise ondur. Böylece *حَلْب* kelimesinin ortasında yer alan ve harflerinin sayısına itibarla kelimenin üçte biri eden lâm harfi, toplam değerinin hem yarısı hem de üçte biri olur. *وَرَيْعُهُ تَلْتَأَهُ* (onun çeyreği üçte ikisi eder) ifadesiyle kelimenin harf sayısının üçte ikisi (*الحاء* ve *الباء*) kastedilir. *وَرَيْعُهُ* ifadesindeki zamir *حَلْب* ismine döner. Hâ ve bâ harflerinin sayısal değeri, kelimedeki bulunan harflerin sayısına itibarla

⁷⁵ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 200.

⁷⁶ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 289. *بَح* sesteki sertlik ve kısıklığı ifade eder. Bk. Muhammed b. 'Umer b. Ahmed ez-Zemaḥşerî, *Esâsu'l-belâğa*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-'ilmîyye, 1998), 1: 46.

⁷⁷ Bk. Al-Ma'ânî, "Tercumetu ve Ma'na Tâir fi Kâmus 'Arabî Türkî", erişim: 29 Eylül 2018, <https://www.al-maany.com/ar/dict/ar-tr/%D8%B7%D8%A7%D8%A6%D8%B1/?page=2>

üçte iki, toplam değer açısından ise çeyrek olur. Zira toplam değer kırk, bunun çeyreği ise ondur. Böylece kelimenin toplam değerinin çeyreği (40/4=10) lâm harfinin üçte birine (30/3=10) denk gelir.⁷⁸ Bu beyitlerde zikredilen yarım, çeyrek, üçte bir ve üçte iki gibi sayısal değerlerin, dünya ve melekût âleminde dönüp dolaşan olaylara, gayb âlemlerindeki taksimat ve tedahüle işaret ettiği vurgulanır.⁷⁹

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [taḥşîf: 1.b. حَلْب kelimesinin بَلَح şekline dönüşmesi; hesâb-ı cümmel: 3.b. lâm harfinin otuz değerinde oluşu], tekmi'l [ıskâf: 2.b. بَلَح sözcüğünden lâm harfinin çıkarılması; ḳalb: 1.b. بَلَح sözcüğünün sonundaki hâ'nın hâ'ya -بَلَح- dönüşmesi] ve teshîl [intikâd: 2.,3.b. lâm harfinin yerine işaret edilmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

4.1.4. Ay İsimleri

Örnek: [Meczûu'r-Recez Bahri]

مَا اسْمٌ فَتَىٰ حُرُوفُهُ	تَصْحِيفُهَا	إِنْ	غَيْرَتْ
فِي الْخَطِّ عَنْ تَرْتِيبِهَا	مُقَلَّنُهُ	إِنْ	نَظَرَتْ
أَدْعُو نَهْ مِنْ قَلْبِهِ	بِعَوْدَةِ	مِنْهُ	سَرَتْ

1/2- Harflerinin yazıda yerleri değiştirilip taḥşîf edildiğinde, baktığında gözünün küresi anlamına gelen gencin adı nedir?

4- O ismin orta harfiyle, onun dönüşü için dua etmiş olurum.⁸⁰

Çözüm: Burada شَعْبَان ismi sorulmaktadır. 1/2-) Bâ ve şîn harflerinin sıralanışı بُعْشَان şeklinde değiştirildikten sonra bu iki harf taḥşîf edildiğinde kelime نَعْسَان (uyuklayan) şekline dönüşür. Burada “Ḳalb ettiğinde şöyle olur” denilmemiştir. Zira burada ḳalbi gerektirecek bir durum yoktur. 3-) Beyitte kelimenin ḳalbinden kasıt, شَعْبَان kelimesinin orta harfi olan bâ/الباء harfidir. بَاء denildiğinde “döndü” anlamında mâzî fiil elde edilmiş olur.⁸¹

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [tesmiye: 3.b. الباء harfinin zikredilip بَاء fiilinin kastedilmesi; taḥşîf: 1.b. بُعْشَان sözcüğünün نَعْسَان şekline dönüşmesi], tekmi'l [tağyîr: 1.b. kalb yapmayı gerektirecek bir durum olmaksızın شَعْبَان kelimesinin bâ ve şîn harflerinin sırası değiştirildikten sonra kelimenin بُعْشَان şekline dönüşmesi] ve teshîl [intikâd: 3.b. شَعْبَان kelimesinin ortasındaki bâ harfine işaret edilmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

⁷⁸ Bûrînî, Şerḫü Dîvânî İbnî'l-Fârîd, 2: 277-288.

⁷⁹ Nâblusî, Şerḫü Dîvânî İbnî'l-Fârîd, 2: 288.

⁸⁰ İbnü'l-Fârîd, Dîvân, 199.

⁸¹ Bûrînî, Şerḫü Dîvânî İbnî'l-Fârîd, 2: 294.

4.1.5. Hayvan İsimleri

Örnek-1: [el-Hâfif Bahri]

مَا اسْمُ طَيْرٍ إِذَا نَطَقَتْ بِحَرْفٍ   مِنْهُ مَبْدَأُهُ كَانَ مَاضِيٍّ فِعْلُهُ
وَإِذَا مَا قَلْبَتَهُ فَهُوَ فِعْلِيٌّ   طَرَبًا إِنَّ أَخَذْتَ لُغْزِيَّ بِحَلِّهِ

- 1- Bir harfini söylediğinde başlangıcı (ilk harfi), yaptığı işin mâzî fiili olan kuşun adı nedir?
- 2- Harflerini tersten okuduğunda o, benim coşku halindeyken yaptığım iştir. Bilmecemi çözmek istersen.⁸²

Çözüm: Burada صَفْرٌ (şahin) ismi sorulmaktadır. 1-) Kelimenin başlangıcı sâd harfidir. Söz konusu harfin okunuşu ile aynı fonetiğe sahip صَادٌ fiili “avladı” anlamına gelir. Bu ise şahinin yaptığı iştir. 2-) صَفْرٌ kelimesi kalb edildiğinde رَفْصٌ (dans) kelimesi oluşur. İbnü'l-Fârîz bu kelimeye “o, benim coşku halindeyken yaptığım iştir” şeklindeki ifadeleriyle işaret eder. مَبْدَأُهُ kelimesi mahzûf bir mübtedânnın (هُوَ) haberidir. Çünkü birinci beyitteki فِعْلُهُ ve ikinci beyitteki فِعْلِيٌّ ifadelerindeki فِعْلٌ kelimeleri arasında tıbâk sanatı vardır. Birinci beyitteki فِعْلٌ sözcüğü ile naḥiv ilmindeki terim anlamı (fiil) kastedilir. İkinci beyitteki فِعْلٌ (yaptığım iş) kelimesi lügavî anlamdadır.⁸³

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [tesmiye: 1.b. sâd harfiyle صَادٌ fiiline göndermede bulunulması], tekmi'l [kalb: 2.b. صَفْرٌ kelimesi harflerinin yerleri değiştirilerek رَفْصٌ şekline dönüşmesi] ve teshîl [intikâd: 1.b. مَبْدَأُهُ ifadesiyle bir harfin bulunduğu yere işaret edilmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-2: [el-Hâfif Bahri]

يَا خَيْرًا بِاللُّغْزِ بَيْنَ لَنَا مَا   حَيَوَانَ تَصْحِيفُهُ بَعْضُ عَامٍ
رُبْعُهُ إِنْ أَضْفَتَهُ لَكَ مِنْهُ   نِصْفُهُ إِنْ حَسَبْتَهُ عَنْ تَمَامٍ

- 1- Ey bilmece ustası! Taşhîfli okunuşu senenin bir bölümü olan hayvanın adını bize açkla.
- 2- Eğer tam hesap edersen, o ismi kendine izâfe ettiğinde, oluşan terkinin çeyreği olan harf, toplam değerinin yarısı eder.⁸⁴

Çözüm: Burada صَفْرٌ kelimesi sorulmaktadır. 1-) Kelime taşhîfli okunduğunda kâf harfi fâ'ya döner ve صَفْرٌ şeklinde yılın bir ayının adı olur. 2-) İkinci beyitteki رُبْعُهُ terkibi mübtedâdır (isim cümlesinin öznesi). نِصْفُهُ terkibindeki نِصْفٌ kelimesi haberdır (isim cümlesinin yüklemi). صَفْرٌ kelimesi mütekellim yâsma izafe edildiğinde terkip صَفْرِي şekline dönüşür. Yeni terkip ebced hesabına göre dört yüz değerine ulaşır. Râ harfi iki yüz değerine sahiptir. Söz konusu kelime mütekellim yâsma izafe olduktan sonra (صَفْرِي) meydana gelen yeni terkinin harflerinin sayısı (ي-ر-ق-ص)

⁸² İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 202 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 332b).

⁸³ Bûrî'nî, *Şerḥu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 278.

⁸⁴ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 196.

bakımından çeyreği olan râ harfi (1/4), ebced hesabına göre harflerin toplam değerinin yarısı eder (400/2=200).⁸⁵

Değerlendirme: Yukarıda çözümlü verilen bileşik lügaz iki katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taħsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmür. Lügaz örgüsü taħsîl [*taħşîf*: 1.b. صَفْرُ sözcüğünün صَفْرُ lafzına dönüşmesi; *hesâb-ı cümme*: 2.b. صَفْرِي terkinin dört yüz değerinde olması], tekmi'l [*te'lif*: 2.b. صَفْرُ ve ي kelimelerinin birleştirilmesi] ve teshîl [*intikâd*: 2.b. صَفْرِي ifadesinin harflerinin çeyreğinin râ harfi olduğuna işaret edilmesi; *taħlîl*: 2.b. صَفْرِي ifadesinin ي-ر-ق-ص şeklinde parçalanması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-3: [es-Serî' Bahri]

مَا اسْمٌ لَطِيرٌ شَطْرُهُ بِلْدَةٌ	فِي الشَّرْقِ مِنْ تَصْحِيفِهَا مَشْرَبِي
وَمَا بَقِي تَصْحِيفٌ مَقْلُوبِهِ	مُضَعَّفًا قَوْمٌ مِنْ الْمَغْرِبِ

- 1- Harfleri ikiye bölündüğünde ilk yarısı Doğuda bir şehir olan ve ilk kısmının harfleri taħşîfli okununca su içtiğim yer (organ) anlamına gelen kuşun adı nedir?
- 2- Kalan harflerin tersten okunuşunun taħşîfyapılmış halinin muzâaf okunuşu ise Mağrib'te bir topluluğun adıdır.⁸⁶

Çözüm: Burada قُمْرِي (kumru) ismi sorulmaktadır. 1-) Kelime ortadan ikiye bölündüğünde ilk kısım قُمْ diğer kalan kısım ise رِي olur. قُمْ bugünkü İran'da yer alan bir şehirdir. قُمْ kelimesi taħşîfli okunduğunda قُمْ (ağız) haline dönüşür. 2-) Kelimenin kalan kısmı (رِي), kalb edilerek okunduğunda kelime رِي haline dönüşür. Bu kelime taħşîfli okunduğunda الياء harfinin bir noktası düşer ve رِي haline dönüşür. Katlanarak okunduğunda رِي رِي şeklini alır ve Mağrip bölgesindeki Berberî kavminin adı olur.⁸⁷

Değerlendirme: Yukarıda çözümlü verilen bileşik lügaz dört katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taħsîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotları uygulanır. Lügaz örgüsü taħsîl [*taħşîf*: 1.b. قُمْ isminin قُمْ sözcüğüne dönüşmesi], tekmi'l [*kalb*: 2.b. رِي sözcüğünün رِي şeklinde dönüşmesi], teshîl [*taħlîl*: 1.b. قُمْرِي sözcüğünün قُمْ ve رِي şeklinde parçalanması] ve tezyîl [*teşdid-tadîf*: 2.b. رِي sözcüğünün katlanarak رِي رِي kelimesine dönüşmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

4.1.6. Vasıf İsimleri

Örnek-1: [Meczûu'l-Müctes Bahri]

مَا اسْمٌ لِمَا تَرْتَضِيهِ	مِنْ كُلِّ مَعْنَى وَصُورَةٍ
تَصْحِيفٌ مَقْلُوبِهِ اسْمًا	حَرْفٌ وَأَوَّلٌ سُوْرَةٍ

⁸⁵ Bûrîni, Şerhu Divâni İbni'l-Fâriğ, 2: 289.

⁸⁶ İbnü'l-Fâriğ, Divân, 203 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 333a).

⁸⁷ Bûrîni, Şerhu Divâni İbni'l-Fâriğ, 2: 282.

- 1- Her anlam ve surette hoşnut olduğun şeyin adı nedir?
- 2- Onun kalb edilmiş halinin taşhîf edilmesi, bir harfin ve surenin başının adıdır.⁸⁸

Çözüm: Burada *حُسْن* (güzellik) kelimesi sorulmaktadır. 1-) *مِنْ كُلِّ مَعْنَى* ifadesiyle manevi durumlar, *وَصَوْرَهُ* ifadesiyle ise akl edilen ve hissedilen her türlü güzellik kastedilir. 2-) *حَسَن* kelimesi kalb edildiğinde *نَسَج* şekline dönüşür. Kelimenin maqlûb hali (*نَسَج*) taşhîf edildiğinde ise nûn harfi yâ harfine çevrilir. Bu durumda kelime *يَسَج* şeklini alır. Bu son şekle göre (*يَسَج*) kelimenin sonundaki *ح* hecesi Arap alfabesindeki hâ harfinin, *يس* ise Kur'ân'daki bir surenin başının adıdır.⁸⁹

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [*tesmiye*: 2.b. *يَسَج* sözcüğündeki *ح* hecesi ile Arap alfabesindeki hâ'ya, *يس* ile de Kur'ân'daki bir sureye işaret edilmesi; taşhîf: 2.b. *نَسَج* lafzının *يَسَج* şeklinde dönüşmesi], tekmi'l [*kalb*: 2.b. *حَسَن* sözcüğünün *نَسَج* şekline dönüşmesi] ve teshîl [*tahlîl*: 2.b. *يَسَج* sözcüğünün *يس* ve *ح* şeklinde parçalanması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-2: [es-Serîc Bahri]

مَقْلُوبٌ	مِنْهُ	شَطْرٌ	وَكُلٌّ	تَصْحِيفَةٌ	أَهْوَاهُ	الَّذِي	إِسْمٌ
مَكْتُوبٌ	وَهُوَ	عَيْنَانِ	ضِيْرِي	قِسْمَةٌ	إِذَا	تَلَّكَ	يُوجَدُ فِيهِ

- 1- Arzu ettiğim şeyin adının her parçası kalb edildikten sonra, taşhîfli okunduğunda
- 2- Onda *تَلَّكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيْرِي* [ayetindeki] *ضِيْرِي* ifadesi açıkça yazılı halde bulunur.⁹⁰

Çözüm: Burada *نَصِير* sözcüğü sorulmaktadır. 1/2-) Kelime ister mübalağa kalıbında (*نَصِيرٌ*) ister küçültme ismi (*نَصِيرٌ*) olarak kullanılsın her iki durumda da ilk yarısı nûn ve sâd, ikinci yarısı yâ ve râ harflerinden oluşur. İlk yarısı kalb edildiğinde *صن*, ikinci yarısı kalb edildiğinde *ري* sözcükleri (*صنري*) oluşur. Her iki parça taşhîfli okunduğunda kelime *ضِيْرِي* şekline döner.⁹¹ Burada Kur'ân-ı Kerîm'den iktibâs⁹² vardır.

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz iki katmanlıdır. Sözcük, terkip ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [*taşhîf*: 1., 2.b. *صنري* kelimesinin *ضِيْرِي* sözcüğüne dönüşmesi], tekmi'l [*kalb*: 1.b. *نَصِيرٌ* kelimesindeki *نص* kısmının *صن* şekline, *ير* kısmının ise *ري* sözcüğüne dönüşmesi] ve teshîl [*tahlîl*: 1.b. *نَصِيرٌ* kelimesinin *نص* ve *ير* şeklinde parçalanması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

⁸⁸ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 200.

⁸⁹ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 295.

⁹⁰ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 202 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 333a).

⁹¹ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 280.

⁹² *تَلَّكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيْرِي* "Öyle ise bu çok insafsız bir paylaştırmadır." (Necm 53/22) Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kuran-ı Kerîm Meâli*, haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, 12. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 525.

4.1.7. Bitki ve Bakla İsimleri

Örnek-1: [el-Ḥaffif Bahri]

خَبَّرُونِي عَنِ اسْمِ شَيْءٍ شَهِيٍّ   اسْمُهُ ظَلَّ فِي الْفَوَاكِهِ سَائِرَ
نَصْفَهُ طَائِرٌ وَإِنْ صَحَّفُوا مَا   غَادَرُوا مِنْ حُرُوفِهِ فَهُوَ طَائِرٌ

1-Bana iştah açıcı bir şeyin adını söyleyin, ki onun adı meyveler arasında döner durur.

2-Yarısı bir kuştur, onun terk ettikleri harflerini taşhîfli okurlarsa o yine bir kuşun adı olur.⁹³

Çözüm: Burada بَطِيخٌ (karpuz) kelimesi sorulmaktadır. 1-) Karpuz meyve kabul edilmektedir. 2-) Kelime ikiye bölündüğünde ilk yarısı بط diğer kısmı ise يخ şeklinde olur. نَصْفَهُ طَائِرٌ ifadesiyle kelimenin ilk yarısındaki بط (ördek) kelimesi kastedilmektedir. Kelimenin geriye kalan kısmı (يخ) taşhîfli okunduğunda بح şekline dönüşür. Daha önce işaret edildiği gibi بح sesi merhamet, şefkat, özlem ve hüznü dolu bir kuşun adıdır.⁹⁴

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında tahsîl, tekmîl ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü tahsîl [taşhîf: 2.b. يخ sözcüğünün بح şekline dönüşmesi], tekmîl [ıskât: 2.b. بَطِيخ kelimesinden يخ harflerinin çıkarılması] ve teshîl [intikâd: 2.b. “yarısı bir kuştur” ifadesiyle بط sözcüğüne işaret edilmesi; taḥlîl: 2.b. بَطِيخ kelimesinin بط ve يخ şeklinde parçalanması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-2: [el-Ḥaffif Bahri]

مَا اسْمُ قُوْتٍ يُغْرَى لِأَوَّلِ حَرْفٍ   مِنْهُ بِنْرٌ بِطَيْبَةٍ مَشْهُورَةٍ
ثُمَّ تَصْجِفُهَا لِثَانِيهِ مَأْوَى   وَلَنَا مَرْكَبٌ وَبَاقِيهِ سُورَةٌ

1- İlk harfi Medine'deki (Taybe) meşhur bir kuyuya göndermede bulunan yiyeceğin adı nedir?

2- ثُمَّ kelimesinin ikinci harfi taşhîf edilecek olursa, o yiyeceğin isminin ikinci harfiyle kast olunan canlı için bir sığınak ve bizim için bir binek olur, kalan kısmı ise bir surenin adıdır.⁹⁵

Çözüm: Burada حَنْطَةٌ (buğday) ismi sorulmaktadır. 1-) Kelimenin ilk harfi hâ'dır. Medine'de بِنْرُ حَاءٍ isimli bir kuyu vardır. Kelimenin aslının بَيْرْحَى (فَيْحَى) şeklinde maksûr olduğu ve muhaddislerin onu taşhîf ederek بِنْرَحَاءٍ suretinde okuduklarına işaret edilir. 2-) ثُمَّ lafzına burada atıf harfi olarak değil isim olarak itibar edilir. ثُمَّ kelimesi birinci mübtedâ, تَصْجِفُهَا ifadesi ise ikinci mübtedâdır. ثُمَّ lafzı taşhîf edilecek olursa يَم (deniz) anlamına gelir. ثَانِيهِ ifadesinden maksat حَنْطَةٌ isminin ikinci harfi olan nûn'dur. Nûn kelimesi balık (الخوت) anlamındadır. Deniz ve okyanuslar balıkların sığınağıdır. Deniz insanın bineği konumundadır. Zira insan, deniz

⁹³ İbnü'l-Fâriḍ, *Divân*, 197.⁹⁴ Bûrînî, *Şerḥü Divâni İbni'l-Fâriḍ*, 2: 289.⁹⁵ İbnü'l-Fâriḍ, *Divân*, 201 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 332b).

üzerinde gemilerle gider. “Kalanı da bir surenin adıdır” şeklindeki ifadelerle **حَنْطَه** kelimesinin geri kalan kısmı **-طه** kastedilir. **طه** Kur’ân’da bir surenin adıdır.⁹⁶

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz dört katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmīl, teshîl ve tezyîl metotları uygulanır. Lügaz örgüsü taḥsîl [*taḥşîş* ve *taḥşîş*: 2.b. **طه** sözcüğünün yerinin belirtilmesi; *tesmiye*: 1., 2.b. **حَنْطَه** kelimesindeki hâ ve nûn harfleriyle bazı isimlere gönderme yapılması; *taḥşîf*: 2.b. **نَمَّ** kelimesinin **مَ** sözcüğüne dönüşmesi], tekmīl [*ıskât*: 2.b. **حَنْطَه** sözcüğünden **حَنْ** hecesinin düşürülmesi], teshîl [*intikâd*: 1.b. **حَنْطَه** sözcüğündeki hâ’ya gönderme yapılması; 2.b. **ثَانِيَه** ifadesiyle **حَنْطَه** isminin ikinci harfi olan nûna işaret edilmesi; *taḥlîl*: 2.b. **حَنْطَه** kelimesinin parçalanması] ve tezyîl [*med*: 2.b. **طه** kelimesinin harflerinin uzatılarak okunması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-3: [Meczûu’l-Ḥafif Bahri]

مَا	اسْمٌ	فُوتٍ	لَأَهْلِهِ	مِثْلُ	طَيْبٍ	تُحِبُّهُ
قَلْبُهُ	إِنْ	جَعَلْتَهُ	أَوَّلًا	فَهُوَ	قَلْبُهُ	

1- Ehline göre, senin sevdiğin güzel koku gibi olan yiyeceğin adı nedir?

2- Onu kelimenin başı yapsan bile, kalb edilmiş hali, diğerinin kalb edilmiş hali olur.⁹⁷

Çözüm: Burada **حَبِّ** sözcüğü sorulmaktadır.⁹⁸ Sorulan ismin **بقلة** kelimesi olabileceği de ifade edilir.⁹⁹ 1-) İlk beyitin sonundaki **تُحِبُّهُ** cümlesinin **حَبِّ** sözcüğünün kabul edilmesine karine olabileceği belirtilir. Ayrıca **لَأَهْلِهِ** ifadesiyle karıncalar grubunun kastedildiğine ve Nureddin ed-Demîrî’nin, *Ḥayâtu’l-ḥayevân* adlı eserinde karıncalardan bahsederken, onların taneleri yemeyip, yemek yerine geçsin diye kokladıklarına işaret edilir.¹⁰⁰ 2-) **حَبِّ** sözcüğünün ortası ve sonu (**حَبِّبٌ**) aynı cins harflerden oluşur. Buna göre hangisi öne alınırsa alınsın, önce ve sonra olan bilinmez.¹⁰¹

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen basit lügaz tek katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmīl ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [*teşbih*: 1.b. “gibi” sözcüğü], tekmīl [*kalb*: 2.b. **حَبِّ** sözcüğün son iki harfinin yer değiştirmesi] ve teshîl [*intikâd*: 2.b. **حَبِّ** sözcüğünün yerine işaret edilmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

⁹⁶ Bûrînî, *Şerḥu Dîvâni İbni’l-Fârîd*, 2: 279.

⁹⁷ İbnü’l-Fârîd, *Dîvân*, 195.

⁹⁸ Memlûkî, *Ḥallu elğâzi İbni’l-Fârîd*, 8a.

⁹⁹ Bûrînî, *Şerḥu Dîvâni İbni’l-Fârîd*, 2: 294; Nâblusî, *Şerḥu Dîvâni İbni’l-Fârîd*, 2: 294.

¹⁰⁰ Memlûkî, *Ḥallu elğâzi İbni’l-Fârîd*, 8a.

¹⁰¹ Memlûkî, *Ḥallu elğâzi İbni’l-Fârîd*, 8a.

4.1.8. Yiyecek İsimleri

Örnek-1: [el-Ḥaffîf Bahri]

أَيُّ شَيْءٍ خَلُو إِذَا قَلْبُوهُ	بَعْدَ تَصْحِيفِ بَعْضِهِ كَانَ خَلُوا
كَادَ إِنْ زِيدَ فِيهِ مِنْ لَيْلٍ صَبَّ	تَلْثَاةَ يَزَى مِنْ الصُّبْحِ أَضْوَا
وَلَهُ اسْمٌ خُرُوفُهُ مُبْتَدَاهَا	مُبْتَدَا أَصْلِهِ الَّذِي كَانَ مَأْوَى

- 1- Harfleri kalb edilip, bir kısmı taşhîf edildikten sonra, hasta anlamına gelen tatlı şey nedir?
- 2- Ona gecenin [harflerinin] üçte ikisi eklendiğinde, neredeyse sabahtan daha aydınlık görünür.
- 3- Onun [sorulan ismin] bir adı var ki, onun baş harfi asıl kaynağının başı ile aynıdır.¹⁰²

Çözüm: Burada قَنْد (şeker) ismi sorulmaktadır. 1-) Kelime kalb edildiğinde دَنْق sözcüğüne dönüşür.¹⁰³ Burada تَصْحِيفِ بَعْضِهِ terkiibinden maksat, دَنْق kelimesindeki kâf harfinin taşhîf edilerek fâ harfine çevrilmesi ve nûn harfinin kesralı okunması neticesinde kelimenin ذَنْف (hasta) sözcüğüne dönüşmesidir.¹⁰⁴ 2-) Sorulan isme لَيْل kelimesinin harflerinin üçte ikisi (يل) eklendiğinde (ökse) lafzına dönüşür.¹⁰⁵ 3-) Sorulan isme لَيْل kelimesinin harflerinin üçte ikisi (يل) eklendiğinde (يَل) eklendiğinde (يل) eklendiğinde قَنْد kelimesi oluşur. Harflerin harekelerinde meydana gelen bazı değişiklikler lügaze zarar vermez. Zira bu örnekte قَنْد sözcüğündeki kâf harfi fethalı iken قَنْد kelimesinde kesralı olmuştur.¹⁰⁶ 3-) قَنْد sözcüğü ve tatlının üretildiği kaynaklardan biri olan قَصَب (şeker kamışı) kelimesi kâf ile başlar.¹⁰⁷

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz dört katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotları uygulanır. Lügaz örgüsü taḥsîl [tesmiye: 3.b. kâf harfinden hareketle sorulan isme ulaşılmaması; taşhîf: 1.b. دَنْق kelimesinin ذَنْف sözcüğüne dönüşmesi], tekmi'l [ekleme: 2.b. قَنْد kelimesine يَل harflerinin eklenmesi; kalb: 1.b. قَنْد kelimesinin دَنْق şekline dönüşmesi], teshîl [intiḳâd: 2.b. “onun baş harfi” ve “asıl kaynağının başı” ifadelerinin kullanılması; taḥlîl: 2.b. لَيْل kelimesinin parçalanması; terki'b: 2.b. قَنْد sözcüğüne يَل harflerinin eklenmesi] ve tezyîl [taḥrîk: 2.b. قَنْد kelimesinin harekeleri] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-2: [Meczûu'l-Müctes Bahri]

يَا سَيِّدَا نَمْ يَزَلْ فِي	كَلِّ الْعُلُومِ	يَجُولِ
مَا اسْمٌ لِشَيْءٍ لَدِيدِ	لَهُ النَّفُوسِ	تَمِيلِ
تَصْحِيفِ مَقْلُوبِهِ فِي	بُيُوتِ حَيِّ	نُزُولِ

¹⁰² İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 196 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 333a).

¹⁰³ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 290; Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 290.

¹⁰⁴ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 290.

¹⁰⁵ Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 290.

¹⁰⁶ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 290.

¹⁰⁷ Nâblusî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 290.

- 1- Efendi! Hala her ilimde gezinmektesin
- 2- Nefislerin kendisine meylettiği lezzetli şeyin adı nedir?
- 3- Onun harflerinin kalb edilmiş halinin taşhîfe uğraması, *حي نزول* [şeklindedir].¹⁰⁸

Çözüm: Burada *لُوزِينَج* (badem yağıyla tatlandırılmış ve kadayıfa benzer bir tatlı¹⁰⁹) sözcüğü sorulmaktadır. 1-) Beyitte zikredilen “bütün ilimlerde” ifadesi hakiki ilimlere değil yazılı ilimlere hamledilir. Zira hakiki ilimler zevk meselesidir. Yazıya dökülemezler. Yaşanarak, tadılarak ve tecrübe edilerek elde edilirler. 2-) Gönüllerin meylettiği lezzetli şeyin adı yukarıda işaret edildiği üzere *لُوزِينَج* kelimesidir. 3-) *لُوزِينَج* kelimesinin kalb edildikten sonra taşhîf edilmiş hali *حي نزول* şeklindedir.¹¹⁰

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz iki katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında tahsîl ve tekmi'l metotları uygulanır, teshîl ve tezyîl metotları görülmez. Lügaz örgüsü tahsîl [*taşhîf*: 3.b. *لُوزِينَج* sözcüğünün kalb edildikten sonra *حي نزول* şekline dönmesi] ve tekmi'l [*kalb*: 3.b. *لُوزِينَج* kelimesinin kalb edilmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

4.1.9. Eşya İsimleri

Örnek: [el-Hafif Bahri]

مَا اسْمُ شَيْءٍ مِنَ النَّبَاتِ إِذَا مَا	قَلْبُوهُ	وَجَدْتَهُ	حَيَوَانًا
وَإِذَا صَحَّفْتَ ثَلَاثِيهِ حَاشَا	بَدَأَهُ	كُنْتَ	وَإِصْفًا
إِنْسَانًا			

- 1- Harflerini ters çevirdiklerinde, onu bir hayvan ismi olarak bulduğun bitkinin adı nedir?
- 2- Birincisi hariç, harflerinin üçte ikisini taşhîf ettiğinde, bir insanı vaf etmiş olursun.¹¹¹

Çözüm: Burada *فَيْلٌ* kelimesi sorulmaktadır. 1-) O bir bitki adıdır. Kalb edildiğinde *فَيْلٌ* ismi oluşur. 2-) *لَيْفٌ* sözcüğünün son iki harfi taşhîf edildiğinde yâ harfi bâ harfine, fâ harfi ise kâf'a dönüşür. Yeni kelime *لَيْقٌ* (mahir, nazik) sözcüğüdür. Bu ise insanın bir sıfatıdır.¹¹²

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz iki katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında tahsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü tahsîl [*taşhîf*: 2.b. *لَيْفٌ* kelime *لَيْقٌ* sözcüğüne çevrilmesi], tekmi'l [*kalb*: 1.b. *لَيْفٌ* sözcüğünün *فَيْلٌ* kelimesine dönüşmesi] ve teshîl [*intikâd*: 2.b. “birinci” ve “üçte ikisi” ifadeleriyle bazı harflere işaret edilmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

¹⁰⁸ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 199.

¹⁰⁹ Muhammed Murteça ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, kontrol: Abdüsettâr Ahmed Ferrâc, (Kuveyt: Matbaatu hukûmeti Kuveyt, 1975), 15: 324.

¹¹⁰ Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 295.

¹¹¹ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 203 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 333a).

¹¹² Bûrînî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 281-282.

4.1.10. Eylem İsimleri

Örnek-1: [es-Serîf Bahri]

مَا اسْمٌ إِذَا مَا سَأَلَ الْمَرْءُ عَنْ	تَصْحِيفِهِ خِلَاءَ لَهُ أَفْحَمَهُ
فَتَصْنَفُ يَسُ لَهُ أَوْلَى	مِنْ غَيْرِ مَا شَكَ وَلَا جَمْعُهُ
وَإِنْ تُرِدُ ثَانِيَةً فَهَوَ لَا	يُذَكِّرُ لِلسَّائِلِ كَيْ يَفْهَمَهُ
وَإِنْ تَقُلْ بَيِّنَ لَنَا مَا الَّذِي	مِنْهُ تَبَيَّنَى بَعْدَ ذَا قُلْتَ مَهْ
بَيِّنُهُ لِي إِنْ كُنْتَ ذَا فِطْنَةٍ	فَابْتِنِي قَدْ جِئْتُ بِالْمَرْجَمَةِ

- 1- Kişinin arkadaşına, taşhîfli halini sorduğunda onu karşılık veremez hale getirdiği isim nedir?
- 2- يس kelimesinin yarısı onun evvelidir. Şeksiz, şüphesiz ve sözü gevelemeksizin
- 2- Onun ikinci harfini [bilmek] istersen o لا harfidir. Anlaması için sorana söylenmez.
- 3- Eğer [vazgeç/yapma] dedikten sonra ondan geriye ne kaldığını bize açıkla diyecek olursan;
- 4- Zeki isen onu bana açıkla, çünkü ben onu tercüme ediyormuşçasına tanıttım.¹¹³

Çözüm: Burada سلامة kelimesi sorulmaktadır. 1-) Bu ismin harflerine taşhîf yapılamaz. Çünkü mîm ve hâ (هاء) harflerine taşhîf yapılmaz. Taşhîf edildiğinde sîn harfi şîn'e, lâm harfi ise kâf'a dönüşür. Ancak bu durum şiirdeki örnekte bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla, birinci beyitin sonunda zikredilen ve ilgili taşhîfin yapılamayacağına dair ifadeleri doğrular. 2-) يس kelimesinin yarısı sîn'dir. Bu harf سلامة kelimesinin ilk harfidir. 3-) Sorulan ismin ikinci harfi lâ'dır. يذُكِّرُ kelimesi menfi olmadığı halde lügazi tekit etmek için menfi gibi anlaşılır.¹¹⁴ 4-) Burada kelimenin sîn ve lâ harflerinden (سلا) sonra geriye ne kaldığı (مه) sorulur. Tevriyeli kullanılan مه kelimesine göre beyite iki anlam verilebilir: a-) Sîn ve lâ harflerinden sonra kelimedeki geriye ne kaldığını sorma. b-) Eğer bana sîn ve lâ harfleri zikredildikten sonra geriye ne kaldığını soracak olursan, kalanın مه olduğunu söylerim. 5-) Yine إِنْ كُنْتَ ذَا فِطْنَةٍ ifadesindeki şart لِي cümlecigiyle alakalıdır.¹¹⁵

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen basit lügaz tek katmanlıdır. Sözcük ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında tahsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü tahsîl [tahsîs ve tahşîş; 2.b. sîn harfiyle سلامة kelimesinin ilk harfine işaret edilmesi], tekmi'l [iskât; 4.b. kelimedeki sîn ve lâ harfleri çıkarıldıktan sonra kalanın sorulması] ve teshîl [intikâd; 3.b. lâ harfinin yerine işaret edilmesi; tahlîl; 4.b. سلامة sözcüğünün س, لا ve مه şeklinde parçalanması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

Örnek-2: [es-Serîf Bahri]

مَا اسْمٌ بِلَا جِسْمٍ يَرَى صُورَةَ	وَهُوَ إِلَى الْإِنْسَانِ مَحْبُوبُهُ
وَقَلْبُهُ تَصْحِيفُهُ ضِدُّهُ	فَاعْنِ بِهِ يُعْجِبُكَ تَرْتِيبُهُ

¹¹³ İbnü'l-Fârid, Divân, 197.¹¹⁴ Bûrînî, Şerhu Divâni İbni'l-Fârid, 2: 293.¹¹⁵ Bûrînî, Şerhu Divâni İbni'l-Fârid, 2: 293.

حَاشِيَتَا الْأِسْمِ إِذَا أُفْرِدَا	أَمْرٌ بِهِ وَالْأَمْنُ	مَصْحُوبُهُ
حُرُوفُهُ أُنْسَى تَهَجَّيْتَهَا	فُكُلٌ حَرْفٍ مِنْهُ	مَقْلُوبُهُ

- 1- İnsana hoş gelen ve sureten görünüp de cismi olmayan şeyin ismi nedir?
- 2- Kalb edilmiş halinin taşhîfli okunuşu söz konusu ismin zıddıdır, onu özenle incelersen tertibi hoşuna gider.
- 3- İsmın başı ve sonundaki harfler ayrıca okunduğunda, ondaki durum emredilmiş olur. Güven onun dostudur.
- 4- Harflerini her ne zaman hecelersen, onun bütün harfleri kendisinin kalb edilmiş hali olur.¹¹⁶

Çözüm: Burada نَوْمٌ (uyku) kelimesi sorulmaktadır. 1-) Cisim kelimesinin anlamı hissedilebilir bir sureti gerektirir. Uykunun gerçekte cismi yoktur. Uyku cisme arız olan ve görünen duyuları saran manevi bir durumdur. Uyku insanın sevdiği bir şeydir. Beden için bir dinlenmedir. 2-) İbnül-Fârız'ın وَقَلْبُهُ تَصْنِيفُهُ ضِدُّهُ sözünde problem olduğuna işaret edilir. Çünkü نَوْمٌ kelimesinin kalb edilmiş hali مَوْنٌ olur. Bu kelime taşhîf edildiğinde ise مَوْتٌ sözcüğü oluşur. مَوْتٌ kelimesi نَوْمٌ kelimesinin zıddı değildir. Bilakis "Uyku ölümün kardeşidir" denir. Bu durumda مَوْتٌ kelimesinin taşhîfli okunuşunun zıddı نَوْمٌ sözcüğü olamaz. Zıt kelimesi misil (benzer) ve muhalif (aykırı) şeklinde iki anlamda kullanılır. Burada "muhalif" anlamı kastedilmiş olabilir. Çünkü uyku hayatın zıddıdır. Yukarıda işaret edildiği üzere, نَوْمٌ kelimesine uygulanan kalb ve taşhîfler incelendiğinde ilginç görüntüler ortaya çıkar. 3-) حَاشِيَتَا الْأِسْمِ ifadesinden kasıt نَوْمٌ kelimesinin başı ve sonunda bulunan nûn ve mîm harfleridir. Bu harfler kelimedden çıkarılıp ayrıca okunduğunda uyumayı emretme anlamındaki نَمٌ (uyu) fiili oluşur. Uyumanın emredilmesi güven telkin eder. Zira hakimler bu hususta şöyle der: *Üç kimse vardır ki uyuyamaz: Üşüyen, aç olan ve korkan kimse.* 4-) نَوْمٌ sözcüğünün harfleri hecelerine ayrıldığında, her harf kendisinin kalb edilmiş hali olur.¹¹⁷

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz üç katmanlıdır. Sözcük, terkip, i'râb ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmîl, teshîl ve tezyîl metotları uygulanır. Lügaz örgüsü taḥsîl [tanşîş ve taḥşîş: 3.b. نَوْمٌ kelimesinden türetilen نَمٌ sözcüğüne işaret edilmesi; taşhîf: 2.b. مَوْنٌ sözcüğünün مَوْتٌ kelimesine dönüşmesi], tekmîl [ıskât: 3.b. نَوْمٌ lafzından nûn harfinin çıkarılması; kalb: 2.b. نَوْمٌ kelimesinin مَوْنٌ şekline dönüşmesi], teshîl [intikâd: 3.b. nûn ve mîm harflerinin yerlerinin belirtilmesi] ve tezyîl [heceleme: 4.b. نَوْمٌ sözcüğünün harflerinin ayrı ayrı söylenmesi] metotlarının işlemleriyle kurulur.

4.1.11. Su İsimleri

Örnek: [Meczûu'l-Ḥafif Bahri]

مَا اسْمٌ شَيْءٍ مِنَ الْحَيَا	نِصْفُهُ	قَلْبُ	نِصْفُهُ
وَإِذَا رَجَمَ أَقْتَضَى	طَبِيبُهُ	حُسْنُ	وَصْنِفُهُ

¹¹⁶ İbnü'l-Fârîd, *Dîvân*, 201 (Bk. Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 7838: 333a).

¹¹⁷ Bûrînî, *Şerḥu Dîvâni İbni'l-Fârîd*, 2: 283-4.

- 1- Hayatta yarısı, diğer yarısının kalb edilmiş haliyle aynı olan şeyin adı nedir?
- 2- Söz konusu isim terhîm yapıldığında, onun kokusu güzel vasıflanmasını gerektirir.¹¹⁸

Çözüm: Burada فَطْرَة kelimesi sorulmaktadır. 1-) İsmın yarısı قِط (erkek kedi) anlamına gelir. İsmın diğer yarısı زة sözcüğüdür. Harfleri kalb edildiğinde kelime (dişi kedi) şekline dönüşür. Böylece her iki kelime kediye delalet etme yönüyle eşitlenir. 2-) فَطْرَة ismine terhîm yapıldığında sonundaki tâ harfi düşer (يا قَطْر) ve kelime قَطْر haline döner. قَطْر güzel bir kokudur ve güzel bir şekilde vasf edilmeyi gerektirir.¹¹⁹

Değerlendirme: Yukarıda çözümü verilen bileşik lügaz dört katmanlıdır. Sözcük, i'râb ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Yapısında taḥsîl, tekmi'l ve teshîl metotları uygulanır, tezyîl metodu görülmez. Lügaz örgüsü taḥsîl [taḥşîş ve taḥşîs; 1.b. "yarısı" sözcüğüyle هر lafzının kelimenin neresinde başlayıp neresinde bittiğine işaret edilmesi ve dolaylı olarak قِط lafzının yerinin anlaşılması], tekmi'l [ıskât; 2.b. terhîm neticesinde kelimeden bazı harflerin düşürülmesi; kalb: 1.b. زة sözcüğünün هر şekline dönüşmesi] ve teshîl [taḥlîl: 1.b. فَطْرَة kelimesinin parçalanması] metotlarının işlemleriyle kurulur.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

İbnü'l-Fâriz'ın lügazleri şu şekilde bir görünüm arz eder.

	Asıl	2. Düzey	3. Düzey	4. Düzey	5. Düzey	6. Düzey
1	بِرْعَش	بِرْعَش	قَبْر	لَقْر	يس	يوشع
2	حِنطه	النِّم	نون	طه		
3	قَمْرِي	قَم (fiil)	قَم	بِرْبِر		
4	قَطْرَة	قِط	هَر	قَطْر		
5	قَنْد	ذِنْف	فَنْدِيل	قَصَب		
6	حَلْب	بَلْخ	بَح			
7	بَطِيخ	بَط	بَح			
8	طِي	بَط	أَيُّوب			
9	هَذِيل	هَذهد	بَلِيل			
10	حُسْن	ح (harf)	يس			
11	نَوْم	مَوْت	نَم (fiil)			
12	شَعْبَان	نَعْسَان	بَاء (fiil)			
13	صَفْر	صَاد (fiil)	رَقَص			
14	صَفْر	صَفْر				
15	نَصِير	ضِيرِي				
16	لَيْق	لَيْق				
17	لُورِنْج	حي نزول				
18	سَلَامَة					
19	حَب					
20	بَقْلَة					

¹¹⁸ İbnü'l-Fâriḍ, *Divân*, 198.

¹¹⁹ Bûrîni, *Şerḥu Divâni İbni'l-Fâriḍ*, 2: 287.

Tabloya göre İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ında lügaz olarak sorulan kelime sayısı elli dördttür. *Dîvân*'da yirmi lügaz çerçevesinde toplam elli dört lügaz iç içe sorulur. Sorulan kelimelerden elli bir tanesi isim üç tanesi fiildir. Fiillerden biri emir ikisi mâzî kalıbındadır.

Lügazlerde yirmi kelime asıl olarak sorulur. Bu kelimeler lügaz ister basit ister bileşik olsun lügazın hep birinci katmanında yer alır. Lügazlerde otuz yedi kelime ise yardımcı ve tamamlayıcı mahiyette ikincil lügaz olur. Bunlar ise ikinci ve altıncı katmanlar arasında yer alır. Yardımcı mahiyette sorulan lügazlerden on yedi tanesi ikinci, on üç tanesi üçüncü, beş tanesi dördüncü, bir tanesi beşinci ve bir tanesi de altıncı katmanda yer alır.

Lügazlerden biri altı, dördü dört, sekizi üç, dördü iki ve üçü tek katmanlıdır. Buna göre İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ındaki lügazlerin çoğunluğunun bileşik yapıda ve çok katmanlı olduğu görülmür.

Bazı isimler farklı beyitlerde tekrar sorulur. **صَفْرٌ** kelimesi iki ayrı lügazde asıl olarak; **يَسْ** kelimesi biri üçüncü, diğeri beşinci katmanda olmak üzere iki lügazde; **بَطْ** kelimesi iki ayrı lügazde ikinci katmanda ve **ح** kelimesi iki ayrı lügazde üçüncü katmanda sorulur.

SONUÇ

İbnü'l-Fâriz'ın *Dîvân*'ı incelenmiş ve elli dört lügaz tespit edilmiştir. İbnü'l-Fâriz'ın lügazleri teorik ve metodik bir yapıya sahiptir. Lügazler kuruluş örgüsü açısından az bir kısmı hariç genel olarak çok katmanlı, genişik, bileşik ve tümleşik yapıdadır. Bileşik lügazler çok katmanlı, basit lügazler tek katmanlıdır. Lügazler kuruluşları bakımından sözcük, terkip, i'râb ve anlam düzeylerinde gerçekleşir. Hem lafzi hem manevi özellikler taşır.

İbnü'l-Fâriz lügazlerinin örgüsünü kurarken taḥşîl, tekmi'l, teshîl ve tezyîl metotlarından faydalanır. Tezyîl metoduna az müracaat eder. Lügazlerdeki yapı bu metotların işlemleriyle şekillenir. Taḥşîl metodunu uygularken *taḥşîş ve taḥşîs, tesmiye, telmîh, terâdüf, taḥşîf, teşbih ve hesâb-ı cümme*; tekmi'l metodunu işletirken *te'lif, ekleme, ıskât ve kalb*; teshîl metodundan faydalanırken *intikâd, taḥlîl, terkîb ve tebdîl*; tezyîl metodunda ise *taḥrîk, teskîn, teşdîd, taḥfif, med, katlama ve heceleme* işlemlerini kullanır.

Onun lügazlerinde sorulan sözcükler isim, fiil ve isim-fiillerden oluşan on bir kategori meydana getirir. İsimler genel olarak peygamber, sure, kabile, idareci soyadı, harf, şehir, hayvan, yiyecek, içecek, vasıf ve eylem türündedir. Fiiller mâzî ve emir kalıbındadır. İsim-fiiller mebni yapıdadır.

Dîvân'daki lügazlerin bazıları ilginç olmanın ötesinde sıra dışı bir üslupla kurulur. Bozkuş ismini sorduğu altı katmanlı lügazi en karmaşık yapıya ve en ilginç üslûba sahiptir. Beyitlerde kullanılan bütün cümleler, asıl sorulan lügazın bir parçası değildir. Beyiti vezin ve anlam bakımından tamamlamak için zikredilmiş unsurlara da yer verilir.

İbnü'l-Fâriz'ın lügazlerini çözebilmek için, Arapçanın dil ve belâgat özellikleri ve İslam kültürünün yanı sıra, Kur'an-ı Kerîm, tasavvuf, ebced hesabı, matematik, geometri, coğrafya, biyoloji, botanik ve zooloji gibi hususlarda bilgi sahibi olmak gerekir.

Bazı lügazlerindeki hedef kitle mülk ve melekût âlemindeki ilginç olayları anlayabilecek donanımına sahip kâmil âriflerdir. Onun lügazlerinin işârî yönleri de vardır. Bundan dolayı İbnü'l-Fâriz'in *Dîvân*'ının şarihlerinden bazıları onun lügazlerinin işârî yorumlarını öne çıkarır.

İbnü'l-Fâriz düşüncelerini muhataplarına aktarırken genellikle onların kültürüne uygun sözcükler üzerinden söylem geliştirir. Masal kahramanlarına veya efsanelere yer vermez. Düşüncelerini ve varlık anlayışını sunarken lügazleri araçsallaştırır.

Lügazlerde İbnü'l-Fâriz'in Mısırda yaşayan Türk kültürüne uzak olmadığına ve Türk kültürünün tasavvufla etkileşim içerisinde bulunduğuna işaret eden sosyolojik yansımalar vardır. İbnü'l-Fâriz'in lügazleri sözcüklerin iştikaklarına dair derin bilgiler ve geçişler içerir. Bu yönüyle linguistik değer taşır ve Arap şiir dilinin gelişim ve dönüşümüne katlı sağlar.

KAYNAKÇA

- Ahmednegerî, Abdünnebî b. Abdürresûl. *Düstûru'l-'ulemâ' ev Câmi'u'l-'ulûm fi ıstılâhâti'l-funûn*. Arapçaya trc. Hasan Hânî Fahs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- Akkâvî, İn'âm Fevvâl. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-belâğa, el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2006.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, ts.
- Bencheneb, M.. "Lughz". *The Encyclopedia of Islam*. Ed. C. E. Bosworth - E. van Donzel - B. Lewis - Ch. Pellat. 5: 806-807. 11 Cilt. 2. Baskı. Leiden: Brill, 1986.
- Bûrînî, Bedruddîn el-Hasen b. Muhammed. *Şerhu Dîvânî İbni'l-Fârîd*. Der. el-Fâdil Rüşeyd b. Gâlib. Nşr. Muhammed Abdülkerîm en-Nemrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-lüğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. Nşr. Ahmed Abdulgafûr 'Attâr. 6 Cilt. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1990.
- C. E. Bosworth. "Mu'ammâ". *The Encyclopedia of Islam*. Ed. C. E. Bosworth - E. van Donzel - W. P. Heinrichs - Ch. Pellat. 7: 257-258. 2. Baskı. Leiden - Newyork: Brill, 1993.
- Çoban, Ali. "XV. Yüzyıl Memlükler Dönemi Mısır'ında İbnü'l-Fâriz Tartışmaları: Taraflar-Tenkitler". *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*. Ed. Hidayet Aydar. 209-229. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kuran-ı Kerîm Meâlî*. Haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. 12. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Muamma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Durmuş, İsmail. "Lugaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 221-222. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhtâ*. 8. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Amed b. el-Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-cil, ts.
- İbn Vehb el-Kâtib, Ebu'l-Hasan İshâk b. İbrahim b. Süleyman. *el-Burhân fi vucûhi'l-beyân*. Nşr. Hafnî Muhammed Şeref. Mektebetu's-şebâb, ts.
- İbnü'l-Esîr, Zıyâuddîn. *el-Meşelu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. Nşr. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Kâhire: Dâru nehđati Mısır, ts.
- İbnü'l-Fârîd, Ebû Hafs 'Umer b. Ebi'l-Hasen el-Hamevî el-Mısırî. *Dîvânü İbni'l-Fârîd*. Konya Yusuf Ağa Ktp. nr. 7838: 276b-333b.

- İbnü'l-Fârîd, Ebû Hafs ‘Umer b. Ebi'l-Hasen el-Hamevî el-Mısrî. *Dîvânu İbni'l-Fârîd*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İmîl Bedîc Yâkûb. *el-Mu‘cemü'l-mufaşşal fi'l-cumûc*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 2004.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe. *Keşfü'z-zünûn ‘an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-‘arabî, ts.
- Kannevcî, Siddîk b. Hasan (Siddîk Hasan Han). *Ebcedü'l-‘ulûm el-veşyü'l-merkûm fi beyâni ahvâli'l-‘ulûm*. 3 Cilt. Dimeşk: Vizâratu's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-‘avmî, 1978.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî. *el-Külliyât: Mu‘cem fi'l-muštalahât ve'l-fürûk el-lügaviyye*. Nşr. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- Al-Ma‘ânî. “Tercümetu ve Ma‘na Tâir fi Kâmus ‘Arabî Türkî”. Erişim: 29 Eylül 2018. www.al-maany.com/ar/dict/ar-tr/%D8%B7%D8%A7%D8%A6%D8%B1/?page=2
- Maţlûb, Ahmed. *Mu‘cemu'l-muštalahâtî'l-belâgiyye ve teţavvurihâ*. Beyrut: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 2007.
- Memlûkî, Hasen b. Abdullah el-Halebî es-Sûfi. *Ĥallu elġâzi İbni'l-Fârîz*. King Saud University, Makhtota Ş.M./817. nr. 1168: 1b-21a.
- Merâyâtî, Muhammed - Yahyâ Mîr ‘Alem - Tayyân, Muhammed Hassân. *‘İlmu't-ta‘miye ve istihrâcu'l-mu‘ammâ ‘inde'l-‘Arab*. 2 Cilt. Dimeşk: Mecma‘i'l-lügati'l-‘arabiyye, 1987.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. Nşr. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nâbî, Yusuf. *Nâbî Dîvânı*. Nşr. Ali Fuat Bilkan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Nâblusî, Abdülġanî b. İsmâil. *ŞerĤu Dîvânı İbni'l-Fârîd*. Der. el-Fâğıl Rüşeyd b. Ğâlib. Nşr. Muhammed Abdülkerîm en-Nemrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 2003.
- Özdemir, Emin. *Örneklî Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Özdemir, Mehmet. “Dervîş Muhammed Şifâyî'nin Şerh-i Şebistân-i Hayâl'indeki Mu‘ammâ Çözüm Yöntemleri Üzerine Bir İnceleme”. *Journal of History Culture and Art Research* 6/2 (2017): 336-357.
- Tâhîrî'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügati*. Nşr. Kemâl Edîb Küçükoġlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Tala, Murat. “Arap Edebiyatında Şiir Şerhleri: İbnü'l-Fârîz'ın Dîvân'ı Bağlamında Bûrînî ve Nâblusî'nin Eserleri”. *III. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu “Tasavvuf, Felsefe ve Din”*. 19-20 Ekim. Konya: 2018.
- Tarlan, Ali Nihat. *Divan Edebiyatında Muamma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1936.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu iştilâhâtî'l-fünûn ve'l-‘ulûm*. Refîk el-‘Acem - Ali Dehrûc v.dğr. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1996.
- Tenûhî, Muhammed - Esmer, Râcî. “el-Uhciyye”. *el-Mu‘cemu'l-mufaşşal fi ‘ulûmi'l-lüġa: el-Elsuniyyât*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 2001.
- Toprak, M. Faruk. “Klasik Arap Şiirinde Luġaz”. *NUSHA Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2011): 97-110.
- Tûncî, Muhammed. *el-Mu‘cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb*. 2 Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1999.
- Uludaġ, Süleyman. “İbnü'l-Fârîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Usta, İbrahim. “Arap Literatüründe ‘Lügaz’ Kültürü”. *Doġu Araştırmaları* 10/2 (2012): 159-170.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. Nşr. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Zebîdî, Muhammed Murteġa. *Tâcu'l-‘arûs min cevâhiri'l-Ĥâmûs*. Kontrol. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Matbaatu hukûmeti Kuveyt, 1975.
- Zemaşşerî, Muhammed b. ‘Umer b. Ahmed. *Esâsu'l-belâġa*. Nşr. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu's-sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1998.